

UNIVERZITA PALACKÉHO V OLMOUCI

FILOZOFICKÁ FAKULTA

KATEDRA SOCIOLOGIE, ANDRAGOGIKY A KULTURNÍ ANTROPOLOGIE

ZÁJMOVÉ VZDĚLÁVÁNÍ SENIORŮ V OBLASTI UMĚLECKÉ TVORBY

Leisure education of seniors in the field of artistic creation

MAGISTERSKÁ DIPLOMOVÁ PRÁCE

OBOR: ANDRAGOGIKA

VYPRACOVALA:

Bc. Pavla Jentschková

VEDOUCÍ PRÁCE:

PhDr. Mgr. Naděžda Špatenková, Ph.D.

Olomouc 2015

Prohlašuji, že jsem tuto práci vypracovala samostatně a uvedla v ní veškeré prameny, literaturu a ostatní zdroje, které jsem při zpracování práce použila.

V Olomouci dne 25. března 2015

.....

Na tomto místě bych ráda poděkovala PhDr. Mgr. Naděždě Špatenkové, Ph.D., vedoucí mé diplomové práce za odbornou pomoc, kterou mi při zpracování práce poskytovala. Rovněž velmi děkuji všem, kteří mě podporovali v době mého studia.

ANOTACE

Diplomová práce se zabývá významem zájmového vzdělávání v oblasti umělecké tvorby v životě seniorů. Umělecká tvorba má pozitivní vliv na duševní i fyzické zdraví jedinců, což dokládají vědy jako je arteterapie či artefiletika u nichž je umělecká tvorba základním prvkem pro jejich terapeutickou činnost. Tato práce není však terapeuticky zaměřena a nemůže se opřít o výzkumná data zmíněných oborů. Z toho důvodu bylo pro účely práce provedeno vlastní kvalitativní výzkumné šetření realizované technikou polostrukturovaného rozhovoru a následně analyzované pomocí otevřeného kódování.

Cílem práce je zjistit, jaký význam má pro seniory účast na výtvarných kurzech a výtvarných (tvořivých) dílnách v Pardubickém kraji. Zda, popř. jak jsou tyto kurzy a dílny seniorům nápomocné při zvládnání změn ve stáří, ke kterým se pojí např. odchod do důchodu, změna náplně života, ztráta životního partnera, vyrovnání se s pocitem osamocení apod. Dílčím cílem je pak zjistit, zda ve stáří tvořivost pouze klesá, nebo může být i probuzena.

KLÍČOVÁ SLOVA

zájmové vzdělávání, senior, umělecká tvorba, tvořivost, změny ve stáří, kvalitativní výzkum, polostrukturované rozhovory

ANNOTATION

This thesis deals with leisure education in the field of artistic creation in the lives of seniors. Artistic creation has positive effect on mental and physical health. It demonstrate sciences like artetherapy or aftefiletics for which is artistic creation basic element for their therapeutic activity. For this purpose was made own qualitative research realized by the semistructured interview and then analyzed method of open coding.

The goal is discover how important is to participate in art courses and art (creative) workshops for seniors. How are these courses and workshops helpful in dealing with changes in old age for seniors. For example retirement, changing the substance of life, loss of a life partner, aligning with the loneliness feeling etc. A partial goal is to determine whether the creativity only decreases or may be awakened in old age.

KEYWORDS

leisure education, senior, artistic creation, creativity, changes in old age, qualitative research, semistructured interview

Obsah

1	ÚVOD.....	8
2	VYMEZENÍ ZÁKLADNÍCH POJMŮ	10
2.1	Zájmové vzdělávání.....	10
2.1.1	Zájmové vzdělávání seniorů.....	12
2.1.2	Specifika seniorů jako účastníků vzdělávání	14
2.1.3	Zájmové vzdělávání prostřednictvím výtvarných kurzů a dílen	18
2.2	Změny ve stáří.....	20
2.3	Umělecká tvorba.....	25
2.4	Tvořivost.....	28
3	VÝZKUMNÉ ŠETŘENÍ.....	30
3.1	Cíl výzkumu a výzkumné otázky.....	30
3.2	Metodologie.....	32
3.3	Výzkumný vzorek	33
3.4	Průběh rozhovorů	35
3.5	Postup analýzy výzkumných dat	35
4	INTERPRETACE VÝZKUMNÉHO ŠETŘENÍ.....	36
4.1	Zjištění, která vyplynula z kódování	36
4.1.1	Pesimistické kresby do sbírky nepatří.....	36
4.1.2	Soutěživost.....	37
4.1.3	Zainteresanost seniorů ve více aktivitách	37
4.1.4	Zvýšená sebekritičnost.....	38
4.1.5	Sdílení s vnoučaty.....	39
4.1.6	Vzpomínky.....	39
4.2	Typologie respondentů	40
4.3	Výsledky na základě výzkumných otázek.....	42
4.3.1	Vztah seniorů k výtvarné tvorbě	42
4.3.2	Přínos výtvarných kurzů a dílen seniorům	43
4.3.3	Vnímání výtvarné tvorby seniory	47
4.3.4	Tvořivost ve stáří.....	48
4.3.5	Sebehodnocení seniorů.....	50
4.3.6	Poznatky lektorů	51
4.4	Shrnutí výsledků výzkumného šetření	55
5	ZÁVĚR	60

6	POUŽITÉ ZDROJE A LITERATURA	62
7	SEZNAM PŘÍLOH.....	65

1 ÚVOD

V současné době ve svém okolí stále více spatřuji jedince s touhou opětovně zažít pocit úspěšného zvládnutí či překonání různých nástrah vztahujících se k rozvoji sebe sama, a to prostřednictvím procesu učení. Zmiňovanými jedinci mám na mysli seniory, kteří zakončili nebo právě zakončují etapu svého produktivního života a mají potřebu trávit stáří jiným způsobem než sezením před televizní obrazovkou, nebo mají chuť zkusit něco nového či obnovit to, na co dříve neměli čas nebo jim v tom bránili jiné životní překážky. Neopomenutelnou skutečností je i to, že stáří je etapou života, ve které člověk mnohé ztrácí, v některých případech dochází k pocitu izolovanosti a senior se tak může cítit osamělý. Mění se i sociální role a status, přibývají také zdravotní problémy, což v důsledku zmíněných faktorů mění i dosavadní způsob života. Je však nutné podotknout, že stáří není konec života a také ani nemoc. Je to období změn, kdy je velmi důležité, aby se senioři vyrovnali se svojí situací. A proto ti senioři, kteří se rozhodli vyrovnat se stářím aktivním způsobem života, vyhledávají různé možnosti pro uspokojení svých potřeb a zájmů určitým typem vzdělávání. Předkládaná diplomová práce je z toho důvodu tematicky zaměřena na zájmové vzdělávání seniorů se zaměřením na oblast umělecké tvorby.

Již v této úvodní fázi pokládám za nutné velmi stručně objasnit klíčové a stále se opakující pojmy, jimiž jsou „zájmové vzdělávání seniorů“ a „umělecká tvorba“. V případě této práce se zájmovým vzděláváním seniorů míní výukové lekce, které jsou uskutečňovány prostřednictvím výtvarných kurzů a dílen. Zmiňovanou oblastí umělecké tvorby se pak považuje výtvarná tvorba. Vymezením pojmů se hlouběji zabývám v průběhu práce.

Práce je oproti původnímu plánu (uvedeném v zadání diplomové práce) zaměřena na účast seniorů pouze na výtvarných kurzech a výtvarných (tvořivých) dílnách v Pardubickém kraji.

Cílem práce však zůstává zjistit, jaký význam má pro seniory účast na výtvarných kurzech a výtvarných (tvořivých) dílnách v Pardubickém kraji. Zda, popř. jak jsou tyto kurzy a dílny seniorům nápomocné při zvládnutí změn ve stáří, ke kterým se pojí např. odchod do důchodu, změna náplně života, ztráta životního partnera, vyrovnání se s pocitem osamocení apod. Dílčím cílem je pak zjistit, zda ve stáří tvořivost pouze klesá nebo může být i probuzena.

Domnívám se, že zapojení se do této zájmové výuky neznámá pro seniory pouze naučení se novým výtvarným technikám či rozvoj jejich dosavadních výtvarných (tvořivých) dovedností, a proto je součástí práce nejen teoretické ukotvení klíčových pojmů tématu, ale i vlastní kvalitativní výzkumné šetření. To je založené na technice polostrukturovaných rozhovorů se seniory jako účastníky výtvarných kurzů a dílen v Pardubickém kraji. Zároveň jsou součástí výzkumného šetření i expertní interview s lektory výtvarných kurzů a dílen v Pardubickém kraji, kteří tak poskytují odborný názor na téma práce. V práci je také věnován prostor pro metodologii výzkumného šetření a v neposlední řadě i (samozřejmá) interpretace výzkumného šetření.

2 VYMEZENÍ ZÁKLADNÍCH POJMŮ

Tato kapitola je věnována vymezení základních pojmů práce, jež je nezbytné z důvodu jednotného chápání jejich významu v práci.

Za zmiňované základní, tedy i klíčové pojmy práce je považováno zájmové vzdělávání, a to se zřetelem na cílovou skupinu seniorů, také samotná cílová skupina seniori, dále změny ve stáří s ohledem na vliv života seniora, potom také umělecká tvorba z hlediska jejího zaměření a v neposlední řadě tvořivost.

Pojmy jsou vymezeny na základě odborné literatury a zaměření práce.

2.1 Zájmové vzdělávání

Vzdělávání je nezbytnou součástí života každého jedince. Jedná se o „*proces uvědomělého a cílevědomého zprostředkování a aktivního utváření a osvojování soustavy vědeckých a technických vědomostí, intelektuálních a praktických dovedností a lidských zkušeností, utváření morálních rysů a osobitých zájmů*“ (Palán 2002, s. 237). Díky své rozmanitosti zaměření, kterou vzdělávání nabízí, si jedinec může vybrat typ vzdělávání, který mu vyhovuje. V rámci této práce jde o zaměření na zájmové vzdělávání se zřetelem na cílovou skupinu „seniori“ a na oblast zájmu, kterou je umělecká tvorba.

Zájmové vzdělávání, jak již samotný název napovídá, je založené na osobních zájmech jedince, a to bez ohledu na to, do jaké věkové skupiny patří. Za zájem můžeme dle Šeráka považovat druh motivační síly, který souvisí s celkovým zaměřením osobnosti na hodnotově zvýrazněné objekty, s relativně trvalou snahou zabývat se předměty nebo činnostmi, které člověka upoutávají po citové nebo poznávací stránce (Šerák 2009, s. 48). Obdobně vidí zájem i Nakonečný, který ho specifikuje jako „*afektivní zaujetí k poznávání něčeho, spojené se zálibou zabývat se určitým předmětem jako objektem poznání*“ (Nakonečný 1998, s. 421).

Zájmové vzdělávání lze dle Bílé knihy pojímat jako „*souhrn výchovně vzdělávacích, poznávacích, rekreačních a dalších systematických, ale i jednorázových činností a aktivit, směřujících k účelnému a efektivnímu naplnění volného času a*

umožňující získat vědomost a dovednosti mimo organizovanou školní výuku“ (Bílá kniha 2001, s. 54). Šerák charakterizuje zájmové vzdělávání dospělých jako *„systém krátkodobých i dlouhodobých organizačních forem, které umožňují edukační, rekreační, poznávací a tvůrčí volnočasové aktivity účastníků, realizované neformálním i informálním způsobem a směřující k saturaci jejich individuálních zájmů, k rozvoji a kultivaci osobnosti a k celkovému zlepšení kvality života jedince“* (Šerák 2009b, s. 503).

Dle Vetešky (2013, s. 17) a Palána (1997, s. 135) zájmové vzdělávání vytváří prostor pro kultivaci osobnosti, a to především prostřednictvím naplňování a rozvíjení individuálních zájmů jednotlivců. Veteška říká, že zájmové vzdělávání také *„dotváří osobnost a její hodnotovou orientaci a umožňuje seberealizaci ve volném čase, což znamená, že uspokojuje vzdělávací potřeby v souladu s osobním zaměřením jedince“* (Veteška 2013, s. 17). Dále zmiňuje, že lidské zájmy a koníčky jsou rozmanité, a proto je i obsahová orientace zájmového vzdělávání velmi široká, dle něj zahrnuje *„problematiku všeobecně vzdělávací, osvětovou, kulturní, naučnou, historickou, filozofickou, náboženskou, zdravotnickou, sportovní apod.“* (Veteška 2013, s. 17). Vzhledem ke své významné funkci kultivace osobnosti Veteška zdůrazňuje, že zájmové vzdělávání je ve světě preferováno stejně jako další profesní vzdělávání (Veteška 2013, s. 17).

Šerák jako jeden ze způsobů uspokojení zájmů a potřeb jedince uvádí vzdělávání v rámci formální nebo neformální organizace specializující se na vzdělávání v dané oblasti zájmu (Šerák 2009b, s. 503). V České republice je zájmové vzdělávání dospělých realizováno především zájmovými organizacemi, které Rabušicová doplňuje o další subjekty, jako jsou vzdělávací agentury, firmy, centra volného času či neziskové organizace (Rabušicová 2011, s. 165). Zároveň podotýká, že se jejich nabídka služeb neustále zvyšuje. Dále zmiňuje vysokou flexibilitu, s níž subjekty reagují na vzdělávací potřeby lidí (Rabušicová 2011, s. 165). Autorka se odvolává na Novotného (2009), který říká, že *„možnost zapojit se do kurzů neformální vzdělávání využívají především dospělí, pro které jsou aktivity institucí neformálního vzdělávání alternativou návratu do školy (tzn. formálního vzdělávacího systému) na jedné straně, na straně druhé jsou alternativou k nahodilému sbírání zkušeností (tzn. informálnímu učení)“* (Novotný in Rabušicová 2011, s. 165).

Dle Šeráka lze za určující prvky zájmového vzdělávání považovat zájem, volný čas, dobrovolnost, svobodu výběru, místní příslušnost, uspokojení potřeb, pestrost obsahu, neutilitárnost, otevřenost a aktivitu (Šerák 2009a, s. 52-54).

2.1.1 Zájmové vzdělávání seniorů

V zájmovém vzdělávání hraje bez pochyby velkou roli to, z jakých potřeb dané zájmy vznikají či jaká je motivační půda pro zájmy jedinců. A ani u seniorů tomu není jinak.

Klevetová s Dlabalovou vidí motivaci jako „*hybnou páku lidského chování*“, která jedince nutí uspokojovat své vlastní potřeby (Klevetová, Dlabalová 2008, s. 35). Za podklad motivace pak považují úsilí organismu dosáhnout rovnováhy mezi sebou a prostředím, a to takovými činnostmi, které vedou k vlastnímu uspokojení a soběstačnosti (Klevetová, Dlabalová 2008, s. 35).

V souvislosti s motivy seniorů k dalšímu vzdělávání lze odkázat na Šeráka, který jej vidí za velmi různorodé. Konkrétně uvádí několik motivů: „*udržení psychické a sociální aktivity, snížení pocitu osamocení, sociální integrace, udržování soběstačnosti, naplnění osobních zájmů či uskutečnění toho, co lidé nestihli v dobách své ekonomické aktivity*“ (Šerák 2009, s. 193-194). Dále dodává, že „*dominantním faktorem je především snaha věnovat se oboru, o který jedinec projevoval zájem již v minulosti, ale vývoj jeho životní dráhy mu z nejrůznějších důvodů neumožnil se tomuto tématu intenzivněji věnovat*“ (Šerák 2009, s. 194).

Haškovcová uvádí, že senioři by ze svých zájmových aktivit „*mohli učinit „páteř“ svého života*“ (Haškovcová 2010, s. 179). Zmiňuje, že někteří senioři mají ještě zaměstnání, jiní studují na univerzitách třetího věku, další se věnují svým individuálním koníčkům a tak podotýká, že „*vítané jsou ovšem i společné aktivity, protože plní důležitou socializační funkci*“ (Haškovcová 2010, s. 179). Ministerstvo práce a sociálních věcí ve svém Národním programu přípravy na stárnutí na období let 2008 až 2012 (Kvalita života ve stáří) uvádí, že důležitým zdrojem aktivního života jsou vzdělávací, zájmové a volnočasové aktivity. Opodstatňuje to tím, že „*vzdělávání zvyšuje adaptabilitu a přispívá ke zvládnutí sociálních a společenských změn, včetně zavádění moderních komunikačních a informačních technologií. Vzdělávání nabízí*

možnost orientace na nové perspektivy a hodnoty, stimuluje občanské aktivity, má pozitivní vliv na zdraví a zabraňuje sociálnímu vyloučení“ (www.mpsv.cz). Později Ministerstvo práce a sociálních věcí v Národním akčním plánu podporující pozitivní stárnutí pro období let 2013 až 2017 stále zdůrazňuje zapojení seniorů do zájmového vzdělávání, protože *„významně přispívá k jejich prodlužování plnohodnotného, aktivního života, má pozitivní dopad na jejich celkové zdraví, a tím i zvyšování jejich nezávislosti“* (www.mpsv.cz).

Říčan o seniorech uvádí, že *„šedesátníci a sedmdesátníci se stávají silnou skupinou, která se chce společensky uplatnit, která má své nároky, svůj způsob života“* (Říčan 2004, s. 333). S tím souhlasí i autorky Klevetová s Dlabalovou, které považují etapu stáří za stejně důležitou jako je každá jiná a upozorňují, že si tato etapa zaslouží stejný důraz na rozvoj jako etapa dospělosti a mládí (Klevetová, Dlabalová 2008, s. 11). Říčan tak pokládá za nutné hledat způsob, jak v dnešní době stárnout důstojně, bez otrávenosti, naříkavosti a s humorem (Říčan 2004, s. 336). Za východisko autor vidí pěstování zájmů a zálib, kterými si bude senior vyplňovat čas v důchodu (Říčan 2004, s. 348). Autor dále zmiňuje, že je potřeba dostat se ve své oblasti zájmu na obstojnou úroveň, něco si o daném zájmu přečíst a získat v něm trochu zkušeností. *„Čím lépe věc umíme, čím víc ji rozumíme, tím je pro nás přitažlivější. Sbližuje nás také s druhými, který mají stejné zájmy. Máme si s nimi o čem povídat, co ukazovat, o co se i pohádat. Výborné jsou zájmové kluby a kroužky, ve kterých můžeme pěstovat své záliby do vysokého věku“* (Říčan 2004, s. 349).

Vzdělávání seniorů můžeme chápat nejen jako volnočasovou aktivitu, ale i jako cestu k dalším volnočasovým aktivitám (Ondráková 2012, s. 31). Zároveň význam vzdělávání pro seniory nespočívá pouze v holém získávání nových znalostí nebo jejich prohlubování, ale má i dopad na jejich zdraví (Ondráková 2012, s. 36-37). Autorka dodává, že tím nejsou myšleny *„vzdělávací kurzy zaměřené na výživu či pohybové aktivity, nýbrž dopad na oblast sociálního zdraví seniorů“* (Ondráková 2012, s. 36-37).

Výchovou a vzděláváním seniorů, se zabývá gerontagogika (geragogika). Tato disciplína se postupně vyčleňuje z andragogiky a dle Livečky (1979) je jejím předmětem výchova a vzdělávání ke stáří a ve stáří. Prostřednictvím této disciplíny jsou pak dle autora senioři připravováni na změny v jejich životním stylu, ke kterým dojde

při ukončení pracovní role a zároveň jsou také připravováni na fázi života a osob v důchodovém věku (Livečka 1979).

2.1.2 Specifika seniorů jako účastníků vzdělávání

Již v úvodu této kapitoly pokládám za nutné vymezit klíčový pojem pro celou práci, a to pojem „senior“.

Tento pojem je používán jako jeden ze základních termínů při zpracování problematiky edukace seniorů. Čornaničová uvádí, že „*pro jeho používání hovoří více důvodů: chybí jiné emočně nezatažené, všeobecné označení člověka v celém věkovém období sénia; systémově navazuje na pojem sénium jako označení celého věkového období staroby; příznivě ho přijali a používají ti, na které se vztahuje – účastníci seniorských edukačních aktivit; je významově přehledný, ohybný a lehko se z něho dají tvořit odvozeniny*“ (Čornaničová 1998, s. 26-27).

Při vymezování tohoto pojmu „*je velice nesnadné určit dobu, kdy se člověk definitivně „stane“ starým*“ (Stuart-Hamilton 1999, s. 19). Za nejběžnější měřítko stárnutí autoři považují chronologický (kalendářní) věk. Mezi tyto autory např. patří Stuart-Hamilton (1999, s. 19) či Ondráková, která jej pokládá za jediný objektivní faktor určující, kdo je a kdo není seniorem (Ondráková 2012, s. 14). Haškovcová vymezuje kalendářní věk jako věk, který je odvozen od data narození. Připouští i synonymní označení „chronologický“ či „matriční“ věk (Haškovcová 2010, s. 24).

Dále ČSÚ ve své tiskové zprávě z roku 2012 poukazuje na to, že pojem "senior" není právní ani statistickou kategorií, ale kategorií spíše "sociologickou". Také upozorňuje, že „*statistická definice seniora podle věku není u nás ani ve světě jednotná. Jinými slovy, chronologický věk není jednotným kritériem pro zahrnutí osoby do kategorie „senior“ společným pro všechny statistické výstupy*“ (www. csu.cz 2012)

Ondráková považuje za seniora „*osobu, která dosáhla 65 a více let*“ (Ondráková 2012, s. 14). Tuto věkovou hranici označující jedince za seniora sdílí i Křivohlavý (2011), Šerák (2009), Haškovcová (2010), Stuart-Hamilton (1999) a Švancara (1983).

Stanovením věkové hranice nastává do budoucna dle Ondrákové komplikace, a to z důvodu prodlužující se délky života, kdy bude nezbytné tuto věkovou hranici revidovat (Ondráková 2012, s. 14). Obdobně to vidí i Haškovcová, která zmiňuje postupně se zvyšující věkovou hranici pro odchod do penze, čímž se „posunuje“ i věkové pásmo, které označuje jako období stáří (Haškovcová 2010, s. 20). Vysvětluje, že z toho důvodu se „*rané nebo také začínající stáří datuje do věkového pásma 65-74let*“ (Haškovcová 2010, s. 20). Doplnuje, že rané stáří reprezentují „mladí senioři“ a teprve od 75 let věku lze hovořit o skutečném stáří. Zde uvedené Stuart-Hamilton potvrzuje, když uvádí, že „*někteří badatelé dále dělí stáří na mladší stáří, vymezené roky 65-75let a pokročilé stáří, jež představuje kalendářní věk 75 a více let*“ (Stuart-Hamilton 1999, s. 20).

Haškovcová zdůrazňuje fakt, že každý člověk stárne již od narození a především, že každý stárne „jinak“ (Haškovcová 2010, s. 20). Říčan souhlasí a přidává, že biologický věk se od jedince k jedinci velmi liší, někdo stárne rychleji, někdo podstatně pomaleji (Říčan 2004, s. 331). Klevetová s Dlabalovou považují stáří jedince za velmi individuální, které je hluboce ovlivněné minulostí a současností (Klevetová, Dlabalová 2008, s. 14). Štikar uvádí, že toto zmiňované individuální stárnutí se odvíjí také od výkonnosti, chuti či vůli k výkonu, motivaci a zájmech (zálibách) (Štikar 2007, s. 10). Autorky Klevetová a Dlabalová dále zmiňují ovlivnění stárnutí aspekty biologické, genetické, výchovné i sebevýchovné a vzájemné lidské vztahy v konkrétním sociálním prostředí (Klevetová, Dlabalová 2008, s. 24). Křivohlavý také zmiňuje vliv prostředí, kde a v jakém daný člověk žil v průběhu celého svého života. Doplnuje, že „*nemenší vliv na tom, jak daný stárnoucí člověk vypadá, má i to, jak daný stárnoucí člověk v průběhu celého dosavadního života žil, co prožil, jak s tím zápasil, jak to zvládal, jak se s tím, co ho potkalo vyrovnával, jak ho to vše ovlivnilo...*“ (Křivohlavý 2011, s. 40).

Gruss (ed.) uvádí, že „*období raného stáří je na nejlepší cestě stát se pozitivním a aktivním životním úsekem. Během toho období stárnutí se stále více lidem daří zůstat autonomními a aktivními a přispívat tak k sociálnímu životu a celospolečenské produktivitě*“ (Gruss (ed.) 2009, s. 22). Obdobný pohled zaujímá i Říčan, který tvrdí, že nejpodstatnější činností zdravého seniora má být činnost, při níž uplatní především své znalosti a zkušenosti (Říčan 2004, s. 345). Zdůrazňuje, že se nemusí jednat o výdělečnou práci, ale spíše „*o libovolnou společensky prospěšnou činnost, k níž má*

šedesátník chut' a energii“ (Říčan 2004, s. 345). Zároveň, ale připomíná, že je *„třeba respektovat i lidi, kteří vidí hlavní náplň svých šedesátých let v zábavě podle svého vkusu“* (Říčan 2004, s. 345). Haškovcová uvádí, že u „mladých seniorů“ je v zájmu pozornosti problematika penzionování, možnosti dalších aktivit a seberealizace ve „volném čase“, pro „staré seniory“ říká, že jsou aktuální zdravotní obtíže, nemoci a případně osamělost (Haškovcová 2010, s. 21).

Kaspera a Lubecki (2003) poukazují na to, že existují dvě skupiny seniorů. První skupinou jsou ti, kteří jsou rezistentní k jakékoliv změně, a druhou skupinu přirozeně tvoří senioři průbojnější (Kaspera, Lubecki In Ondráková 2012, s. 28). Na to reagují Klevetová s Dlabalovou s tím, že seniorská generace má svými aktivitami a svým přístupem přispět ke změně vnímání procesu stárnutí a stáří (Klevetová, Dlabalová 2008, s. 15). V tomto však připomínají dvě úskalí. Tím prvním je potřeba *„poskytovat seniorům dostatečný prostor a podmínky k aktivní účasti na společenském a politickém životě ve státě“* (Klevetová, Dlabalová 2008, s. 15). A tím druhým je, že se sami senioři musí snažit využít všech možností, které jim společnost nabízí (Klevetová, Dlabalová 2008, s. 15). Dle autorek to znamená *„zodpovědný a aktivní přístup k vlastnímu životu, péče o zdraví, účast na společenských, kulturních a dobrovolných aktivitách“* (Klevetová, Dlabalová 2008, s. 15). Klevetová s Dlabalovou také zmiňují, že absolutní návod na zdravé stárnutí nelze stanovit, avšak zdůrazňují, že *„úkolem každého člověka je naučit se stárnout podle svých představ a možností“* (Klevetová, Dlabalová 2008, s. 25). Protože dle Ondrákové *„člověk žije a prožívá významnou část svého života i po ztrátě své reprodukční schopnosti“* (Ondráková 2012, s. 15).

Ondráková konstatuje, že senioři jako cílová skupina vzdělávání jsou velmi specifickou skupinou. Říká, že *„lektor zpravidla neví, kdo před ním sedí, jaké má zkušenosti, znalosti a dovednosti. Může tak odhadovat pouze na základě úrovně daného kurzu apod.“* (Ondráková 2012, s. 33).

Klevetová, Dlabalová uvádějí některé zásady při vzdělávání seniorů (zmiňují zde ty, které zároveň lze vztáhnout na vzdělávání v oblasti umělecké tvorby):

- starší člověk potřebuje k pochopení nového svůj vlastní způsob a vlastní tempo,
- příliš mnoho informací najednou nezvládne senior přijmout, je třeba je rozdělit na několik částí,
- je potřeba objevit schopnosti seniorů a opírat se o jejich možnosti a dovednosti,

- je potřeba vyjadřovat se pomalu a srozumitelně a ptát se na zpětnou vazbu (zda rozuměli),
- při nácviku používání nových pomůcek je nutné jednotlivé kroky opakovat a dbát na to, aby je senior sám zkoušel (tak se odnaučí chyby v prvopočátku); každý krok má svůj význam, je třeba ho řádně objasnit, aby jednotlivé kroky na sebe logicky navazovaly,
- senior potřebuje za svou snahu a píli ocenění, pocit úspěchu přináší motivaci ke zvládnání dalších úkolů,
- při zvolení správného přístupu, senior sám v sobě objeví nové schopnosti a přesvědčení, že nikdy není pozdě chtít něco dokázat (Klevetová, Dlabalová 2008, s. 55).

Dále autorky uvádějí, že i ve stáří člověk potřebuje znát a objevit hranice svých možností, tedy „*co umí, co dokáže, co unese, co vydrží, co potřebuje, co je schopen změnit nebo se naučit v dané situaci a daném čase*“ (Klevetová, Dlabalová 2008, s. 73). Také zdůrazňují, že senior potřebuje ponechat větší časový limit pro výkon některých činností a že i časté opakování nových postupů a jejich zvládnutí vede ke vzniku důvěry ve vlastní schopnosti, pocitu vyrovnanosti a spokojenosti. Za důležité autorky považují pochvalu a také zdravou soutěživost (Klevetová, Dlabalová 2008, s. 54).

Je nutné také připomenout fakt, který vystihuje Ondráková, a to, že „*senioři žijící v domovech pro seniory ve městech mají přirozeně možnost navštěvovat vzdělávací aktivity organizované místními institucemi. Senioři imobilní či částečně imobilní však takovou možnost zpravidla nemají*“ (Ondráková 2012, s. 48).

Lze předpokládat, že tak jak je jedinec aktivní během celého svého života, bude žít aktivně i v době svého stáří. Křivohlavý odkazuje na Kempermanna (2009), který říká, že potřeba prožít celý život aktivně a tvořivě je velmi silná a že „*změna uspořádání stále se prodlužujícího života by mohla obohatit život každého jedince*“ (Kempermann in Křivohlavý 2011, s. 53). Proces aktivizace stáří je dle Grusse (ed.) z hlediska naší společenské a ekonomické budoucnosti zásadní a měl by být aktivně podporován. Zdůrazňuje, že experimentální studie dokládají, že i ve vysokém věku je individuální výkonnost a schopnost učit se značná (Gruss (ed.) 2009, s. 7). To potvrzuje i Křivohlavý když uvádí zjištění nejen o umírání buněk v seniorském věku, ale i o zrodu

nových buněk a nervových spojení v mozku, díky nimž je možné se něčemu nového naučit i ve starším věku (Křivohlavý 2011, s. 13).

2.1.3 Zájmové vzdělávání prostřednictvím výtvarných kurzů a dílen

Za instituce zájmového vzdělávání výtvarné tvorby jsou v případě této práce určeny výtvarné kurzy a dílny, jež Babyrádová považuje za místa, která podporují tvořivost jedince a zároveň ho svou edukační složkou učí orientaci v umění a uměleckých technikách (Babyrádová 2005).

V rámci lekcí výtvarných kurzů a dílen se účastníci výtvarným technikám učí především prakticky, avšak s ohledem na teoretická ukotvení daných technik, s nimiž jsou účastníci seznamováni během své výtvarné tvorby. Výuka výtvarných kurzů a dílen je založena na aktivním zapojení účastníků, a to za využití praktických metod vzdělávání, které jsou zaměřené na získání dovedností a návyků (Mužík 1998). Autoři Maňák a Švec doplňují, že se jedná o „*postupy, které kultivují činnosti vedoucí k osvojení psychomotorických a motorických dovedností a k tvorbě materiálních produktů*“ (Maňák, Švec 2003, s. 91). Mezi zmíněné praktické metody vzdělávání se (mimo jiné) řadí instruktáž (Mužík 1998), kterou lze považovat za základní výukovou metodu výtvarných kurzů a dílen, prostřednictvím níž jsou účastníkům zprostředkovány „*vizuální, auditivní, audiovizuální, hmatové a podobné podněty k jejich praktické činnosti*“ (Maňák, Švec 2003, s. 87). Účastníkům výtvarných kurzů a dílen je tedy vysvětlena daná výtvarná technika nebo činnost s ukázkou jak se provádí, proč právě tímto způsobem a v tomto sledu, následně pak dochází k aktivní činnosti účastníků. Za dílčí výukové metody aplikované při výtvarných kurzech a dílnách lze pak považovat např. názorný výklad, samostatnou experimentální činnost (např. při nácviu stínování „hra se stíny“), demonstrační výklad (např. základní pravidla při kresbě oka) či řešení neproblémových úloh.

V souvislosti s výtvarnými kurzy a dílnami lze uvést Křivohlavého, který zmiňuje společenství lidí, s nimiž jedinec v rámci své zájmové činnosti přichází do osobního styku a také poukazuje na skutečnost, že lidé prostřednictvím své účasti na zájmových aktivitách začínají zjišťovat, že „*tito lidé mají své klady, že se zabývají obdobnými otázkami, kterými se trápíme i my. Otevírá se tak brána k užším přátelským*

stykům“ (Křivohlavý 2011, s. 25). Podobně se vyjadřuje i Sýkorová a zmiňuje, že v některých kvalitativních studiích byly sociální kontakty, emocionální podpora a sounáležitost identifikovány jako nejdůležitější témata starších osob (Sýkorová 2007, s. 166). „*K pocitu sounáležitosti přispívá komunikace osobně relevantních obsahů, participace na sdílených aktivitách včetně trávení neformálního sociálního času za podmínky, že přinášejí pocit uspokojení, porozumění a ocenění ze strany druhých*“ (Sýkorová 2007, s. 166).

Výtvarné kurzy a výtvarné (tvořivé) dílny dávají jedinci podnět pro tvorbu, jedinec také získává nové zkušenosti, ovšem podstatným prvkem je i to, že se setkává s jinými tvůrci a s jejich výtvarným projevem prostřednictvím umělecké tvorby. I těmito zdánlivě obyčejnými situacemi výtvarné kurzy a dílny přispívají k duševnímu zdraví seniorů, jejich životnímu elánu a procvičují také jejich jemnou motoriku, která se u seniorů horší. Campbellová k tomu zmiňuje, že tvorba ve skupině by měla seniorům poskytovat jak citové zážitky, tak i pocit uznání a prostor pro vlastní vzpomínky (Campbellová 1998, s. 26). Rabušicová dodává, že přítomnost více generací na kurzu/dílně může vytvořit „přidanou hodnotu“ těmto kurzům/dílnám, které tak mohou sekundárně vést i k mezigeneračnímu učení (Rabušicová 2011, s. 167).

Výtvarné kurzy a dílny mají jistou spojitost s artefiletikou, která je zaměřena na prožitkovou stránku tvorby, rozvoj citlivosti a vnímavosti vůči světu a vztahům, jak Stiburek uvádí „*skrze vlastní aktivní experimentování a prožitek směřuje k poznání a sdílení kultury jako systému vztahů, norem, hodnot a forem komunikace*“ (Stiburek 2000, s. 33). Artefiletika využívá zkušeností z arteterapie, ale není léčebnou metodou, obrací se k autentickému zážitkovému poznávání člověka a jeho kultury, k rozvíjení emocionálních, sociálních a tvořivých stránek lidské osobnosti. Slavík o artefiletice říká, že „*využívá uměleckých výrazových prostředků k integrativnímu duševnímu rozvoji a k pozitivní prevenci psychosociálních poruch*“ (Slavík 1997). Cílem artefiletiky je dle Slavíka „*poskytnout člověku příležitost k odhalení vlastních psychických možností i mezi, dát mu šanci nalézat jeho místo a jeho úlohy v lidském společenství, vybavit ho citlivostí k bolesti druhých bytostí, připravit ho k duchovnímu růstu a k nalézání životního smyslu s oporou v lidské kultuře, zejména v umění*“ (Slavík 1997).

Výše uvedené aspekty artefiletiky jako zážitkové poznávání člověka, rozvíjení emocionálních, sociálních a tvořivých stránek lidské osobnosti či prevence psychických

a sociálních patologií považují za zmiňovanou spojitost mezi výtvarnými kurzy/dílnami a artefietikou.

Babyrádová popisuje cíle a smysl výtvarné dílny, které se dají vztáhnout i na výtvarné kurzy:

- prohloubení znalostí technologického postupu zvoleného výtvarného vyjádření,
- zvýšení odborné kvalifikace,
- porovnání odlišných individuálních přístupů ke zvolenému tématu,
- příležitost poradit se s odborníkem o svém tvůrčím záměru,
- příležitost pro prezentaci vlastní tvorby,
- způsob prožití volného času,
- příležitost k experimentu,
- vznik emocí v průběhu tvorby v dílně odvíjejících se od tématu,
- vedení diskuzí na základě emocí vyvolaných tématem (Babyrádová 2005, s. 72-74).

Meglin je toho názoru, že celé vzdělávání „umělce“, v případě této práce myšleno seniora zabývajícího se výtvarnou tvorbou prostřednictvím výtvarných kurzů a dílen, má být o radosti. (Meglin 2001, s. 42). Soud ve smyslu zavržení díla jiným jedincem by dle Meglina v umění neměl mít místo a zdůrazňuje, že je důležité pochopení rozdílu mezi soudem a kritikou. Vysvětluje, že „*zde nebyl spáchán žádný zločin, soud zde nemá smysl*“ (Meglin 2001, s. 42), ale protože se dělají „chyby“, může být objektivně uplatňovaná kritika velice užitečná. V tomto ohledu Liebmann dodává, že výtvarný projev je dostupný každému, ne pouze těm výtvarně nadaným. Je tedy nutné brát každý výtvarný projev jakékoliv úrovně za známku tvořivosti (Liebmann 2010, s. 14).

2.2 Změny ve stáří

S přibývajícím věkem přichází řada změn, na které každý jedinec reaguje jinak. Taktéž stárnutí probíhá u každého jedince rozdílně a u každého může nastoupit v rozdílném kalendářním věku. Tyto změny se odehrávají v rovině sociální, tělesné i duševní a všechny se různě prolínají.

S ohledem na cíl práce, kterým je zjistit „jaký význam má pro seniory účast na výtvarných kurzech a dílnách. Zda, popř. jak jsou seniorům tyto kurzy a dílny nápomocné při zvládnání změn ve stáří“ je nutné zde alespoň stručně reflektovat hlavní změny ve stáří, se kterými se senioři potýkají a zároveň zde také nastínit způsob případné pomoci ze strany výtvarných kurzů a dílen při zvládnání těchto změn.

Sýkorová říká, že „stárnutí představuje komplexní a dynamický proces zahrnující vzájemně propletené procesy stárnutí biologického, psychologického a sociálního“ (Sýkorová 2007, s. 47). Klevetová s Dlabalovou uvádějí, že „ve stáří přibývá mnoho sociálních změn a ztrát, které jsou seniory mnohdy obtížně přijímány“ (Klevetová, Dlabalová 2008, s. 69). K čemuž Smékal zmiňuje možné kritické události 65. roku a následujících let. Do těchto kritických událostí řadí zdravotní problémy, odchod do důchodu, smrt partnera/blízkých, neschopnost naplnit volný čas, pocit zbytečnosti, finanční problémy, interpersonální konflikty s dětmi, vrstevníky (např. v domově důchodů), pocit samoty, nemoc či neschopnost, neschopnost vyrovnat se se ztrátami a blížícím se koncem (Smékal 2002, s. 405).

Mezi základní změny Venglářová považuje sociální, psychické a tělesné změny (Venglářová 2007, s. 11-12):

sociální změny	odchod do penze, změna životního stylu, stěhování, ztráta blízkých, osamělost, finanční obtíže
psychické změny	zhoršení paměti, obtížnější osvojování nového, nedůvěřivost, snížená sebedůvěra, sugestibilita, emoční labilita, změny vnímání, zhoršení úsudku
tělesné změny	změna vzhledu, úbytek svalové hmoty, změny činnosti smyslů, degenerativní změny, změny sexuální aktivity

V oblasti sociálních změn Ondráková zmiňuje dva základní milníky, které způsobují onu změnu. Za první považuje odchod do důchodu, kdy se omezuje kontakt s bývalými spolupracovníky, vyrovnávání se a seznamování s novým režimem dne, mění se sociální status (Ondráková 2012, s. 25). Za druhý milník míní změnu (snížení) finančních příjmů (za předpokladu, že starobní důchod bude jediným příjmem seniora) (Ondráková 2012, s. 25). Dle Stuarta-Hamiltona je největší změnou též odchod do důchodu a pak ovdovění (Stuarta-Hamiltona 1999, s. 162).

Problematika odchodu do důchodu nechybí téměř v žádné literatuře zabývající se stářím a v souvislosti s vymezením cíle práce se zde odchodu do důchodu krátce věnují.

Vstup do důchodového věku s sebou přináší v mnoha případech ztrátu role, kterou doposud jedinec považoval za samozřejmou, a to roli pracovní. Mühlpachr říká, že senior „*má roli, která má charakter ne-role, což ho často demoralizuje a snižuje jeho vlastní hodnotu, to se projevuje v celkovém fyzickém i duševním stavu jedince*“ (Mühlpachr 2004, s. 13). V souvislosti s tím, bylo prokázáno, že vzdělávací aktivity realizované v seniorském věku mají pozitivní vliv na seniory. Tudíž i zájmové vzdělávání lze považovat za činnost vedoucí k dobrému psychickému i fyzickému zdraví.

Haškovcová říká, že „*arbitrárně stanovený den odchodu do důchodu má vždy za následek otřesení základních jistot člověka v sociální sféře: někam patřit, být prospěšný a být za to uznáván*“ (Haškovcová 2010, s. 125).

Říčan (2004, 346) zdůrazňuje, že existují dva přístupy lidí k odchodu do důchodu. První přístup spočívá v tom, že odchod do důchodu je viděn jako „*vysvobození z těžké dřiny, nudné rutiny nebo ponižující pozice*“ (Říčan 2004, s. 346). Druhý přístup k bližícímu se důchodu je „*noční můrou: půjdu „do starého železa*“ (Říčan 2004, s. 346). V souvislosti s tím Stuart-Hamilton zmiňuje zjištění, že „*lidé blízcí se důchodovému věku začínají mít obavy a jsou zvýšeně sebekritičtí*“ (Stuart-Hamilton 1999, s. 162). Vyzdvihuje však, že ve většině případů „*lidé, kteří přestanou pracovat, hodnotí tuto skutečnost pozitivně*“ (Stuart-Hamilton 1999, s. 162). Ale připouští, že dochází i k situacím, kdy „*lidé trpí vážnými psychologickými obtížemi, protože mají pocit, že již nejsou užiteční.*“ (Stuart-Hamilton 1999, s. 162).

Říčan (2004, 346) to shrnuje slovy, že ukončení soustavné výdělečné činnosti, kterou člověk vykonával řadu let je významným předělem, který jedince nutí přebudovat svou identitu (Říčan 2004, s. 346). K tomu Haškovcová říká, že to není vůbec snadné „*opustit známý styl života a žít jinak. Stereotypie řady let práce, ten kolotoč bez zastavení se na každém člověku podepsal – v dobrém i zlém. Stárnoucí člověk je na jednu stranu unavený, rád by zvolnil tempo, vydechl, odpočinul si, ale náplň svých dalších dnů si zpravidla představit nedovede*“ (Haškovcová 2010, s. 166).

Klevetová, Dlabalová považují za problém, že jedinci často snili o důchodovém odpočinku, ale když nastane „*najednou si nevědí rady co s časem*“ (Klevetová, Dlabalová 2008, s. 24). Připojuje se i Křivohlavý kdy říká, že senior má zprvu času hodně, takže si až neví rady, co vlastně má dělat. To však vysvětluje tím, že se senior vymaňuje z útrap časového stresu, kdy *probíhá „zvolnění životního tempa a celkové uvolnění“* (Křivohlavý 2011, s. 25-26).

V souvislosti s vymezením cíle práce se v následující části stručně věnuji dalším změnám ve stáří, při jejichž překonávání by mohly být výtvarné kurzy a dílny seniorům nápomocné.

Velmi radikální životní změnou je ovdovění, které Říčan společně s jeho vyrovnáním považuje za velmi těžké. Dle něho to pro jedince znamená „*přeorganizovat svůj život, upnout se k hodnotným cílům, nepropadat pocitům méněcennosti. Naučit se skromněji hospodařit. Naopak byl-li partner břemenem pro svou invaliditu, nesnášenlivost nebo jiné povahové vady, demenci atd., může být ovdovění úlevou*“ (Říčan 2004, s. 353). V souvislosti s ovdověním v seniorském věku Ondráková zmiňuje „*deprese vzniklé z těžkých ztrát – smrt manželky*“ (Ondráková 2012, s. 22).

Deprese se dále u seniorů může objevovat „*tam, kde se u daného člověka objevuje chorobný smutek, skleslost, pocity vnitřního napětí, únavy, ztráty životní energie, úzkostí, apatie, nerozhodně spolu s útlumem a zpomalením duševních i tělesných procesů, pokleslým sebevědomím a celkovým útlumem. Tyto projevy úzce souvisejí i s příliš sebekritickým hodnocením sama sebe, se zveličováním vlastního selhávání i s přehnaně negativním hodnocením situací, do nichž se člověk dostává*“ (Hartl, Hartlová 2000 in Křivohlavý 2011, s. 29).

Stuart-Hamilton poznamenává, život seniora a jeho spokojenost kromě již zmíněných změn ovlivňuje také vliv stereotypu. „*Stereotypy pravděpodobně mají vliv na sebedůvěru starých lidí; obecně platí, že čím více jim starý člověk podléhá, tím nižší je jeho sebehodnocení.*“ (Stuart-Hamilton 1999, s. 161).

Dále dochází k dalším různým změnám, např. i v oblasti kognitivních funkcí, což podle Ondrákové nejlépe vystihuje výraz „*zpomalení*“ (Ondrákové 2012, s. 21). Říká, že „*senioři potřebují více času k vykonání nějakého úkolu, na druhou stranu se však snaží daný úkol vykonat precizně (jako kompenzaci ke zvýšené míře potřebného*

času). *Senioři déle zpracovávají informace, prodlužuje se reakční doba. To samo o sobě může pro ně samotné představovat zátěž*“ (Ondrákové 2012, s. 21).

Haškovcová uvádí, že člověk by si měl být vědom toho, že *„všechno lidské konání má svůj přiměřený čas. To, že člověk odchází z jedné činnosti, neznamena ale, že jej už nic nečeká. To, že jeden životní program zaniká, rovněž neznamena, že by druhý nemohl kvést. Ještě zbývá čas, dost času, na život, na lásku, na tvořivost. Na život pomalejší, lásky jinačejší a aktivity pozvolnější*“ (Haškovcová 2010, s. 166). Alan uvádí, že ve stáří již nejde o budování vlastního života či o organizaci životní dráhy, ale především jde o organizaci současného žití (Alan 1989, s. 387).

Říčan shledává hlavní problém, který se nakonec v životě seniorů ukáže jako důležitější a to *„jak trávit čas, který získáme omezením a později ukončením pracovní aktivity v zaměstnání? Čím naplnit dny? “* (Říčan 2004, s. 348). Zároveň odpovídá tím, že *„dokud slouží oči a ruce, lze něco robit, opravovat, vyřezávat ze dřeva, číst, psát dopisy, malovat. Čím víc různých věcí jsme v životě zkusili, tím víc možností máme v záloze, až nás bude zrazovat stárnoucí tělo “* (Říčan 2004, s. 350).

Křivohlavý zmiňuje, že *„dobře je člověku, který má pro co žít, který má nadějně, hodnotné a smysluplné cíle“* (Křivohlavý 2011, s. 128). Mezi tyto cíle Emmons (1999) řadí např. *„cíle svobodně zvolené, tj. vycházející z vlastního (osobního, subjektivního) rozhodnutí dané osoby, a ne cíle jiným člověkem mu přikázané či nařízené“* (Emmons In Křivohlavý 2011, s. 128).

V souvislosti se zaměřením této práce na zájmové vzdělávání seniorů v oblasti umělecké tvorby zmiňují V. E. Frankla, který naznačil tři druhy oblastí, v nichž je možno hledat smysl života, a to i ve stáří. Jedná se o zážitkové hodnoty (př. radost, kterou způsobí hezká hudba, obraz, socha, kniha, ale i přátelství, láska), vlastní tvorbu (může být smysluplným činem a zdrojem radosti) a úctyhodný postoj k tomu, co se děje (V. E. Frankl In Křivohlavý 2011, s. 83). Právě zmiňovanou činnost vlastní tvorby nabízejí výtvarné kurzy a dílny, jež mohou senioři využít.

Ohledně zaměření této práce lze použít i slova Haškovcové, která říká, že *„každá činnost, tedy i zájmová, je nepochybně prospěšná, neboť může aktérovi přinášet stejně tak potěšení jako uspokojení“* (Haškovcová 2010, s. 126). V tom utvrzuje i Říčan (2004, 339), když mluví o tom, že *„chuť k přemýšlení, četbě, zábavě se zvýší, když*

najdeme někoho, kdo má stejné zájmy jako my a s nímž o nich můžeme mluvit“ (Říčan 2004, s. 339). Tímto tvrzením Říčan vystihuje to, co účastníci výtvarných kurzů a dílen nachází.

Šipr 1997 již jen dodává, že „spokojené může být pouze aktivní stáří.“ (Šipr 1997 In Křivohlavý 2011, s. 131).

2.3 Umělecká tvorba

Umělecká tvorba je poměrně široký pojem zastřešující různé oblasti umělecké činnosti, mezi které můžeme zařadit výtvarnou tvorbu, hudební tvorbu, grafiku, sochařství, řezbářství, fotografování, atd. Pro účely této práce se však zaměřím na výtvarnou tvorbu.

Výtvarné umění mělo dle Lhotové vždy velký význam pro lidstvo, a to nejen z hlediska estetického přínosu. Uvádí, že „*umění bylo odjakživa komunikačním prostředkem a vždy (pouze více či méně vědomě) využívalo svého terapeutického potenciálu.*“ (Lhotová 2010, s. 17). Autorka dále připomíná, že „*už u tvůrců pravěkých jeskynních maleb bylo výtvarné vyjádření symbolem, jímž si pravěký člověk ozřejmoval svůj vztah ke světu*“ (Lhotová 2010, s. 17). K tomuto přispívá i Meglin když zmiňuje jeskynní umělce, kteří se nezaměřovali na dosažený výsledek, ale spíše „*cítili potřebu graficky zachytit svou zkušenost a na tuto svou potřebu reagovali. Bylo to jednoduché a prosté – podobně jako jejich kresby, které jsou působivé, ale ne afektované*“ (Meglin 2001, s. 35).

Autoři Miovský, Čermák, Chrz považují výtvarný projev za zvláštní a historicky trvalou součást kultury (Miovský, Čermák, Chrz 2010, s. 197). Rorty k tomu uvádí, že v historickém přehledu je výtvarná tvorba označována za kulturní činnost, která má rozvíjející, výchovný i terapeutický rozměr. Výtvarnou tvorbou se lidé snaží „*najít slova pro své fantazie a metafory pro neurčité pocíťované potřeby společnosti – nebo těmto metaforám alespoň porozumět*“ (Rorty in Lhotová 2010, s. 23).

Výtvarný projev je dle Lhotové jako materiál, který dává nahlédnout do obsahů jinak nedostupných. Říká, že „*vše je založené na přesvědčení, že každé individuum, ať už je či není vzdělané v umění, má latentní kapacitu projikovat svůj vnitřní konflikt do*

vizuálních tvarů. Ty pak mohou být použity jako iniciační body pro další komunikaci“ (Lhotová 2010, s. 19). Meglin dodává, že „výtvarné umění je nejranější formou vizuální komunikace a od dob prvních jeskynních kreseb se na tom až tolik nezměnilo“ (Meglin 2001, s. 35).

Pro směr, kterým se tato diplomová práce ubírá je jak již bylo zmíněno, umělecká tvorba vymezena na výtvarnou činnost, kterou Campbellová označuje za „odpočinkovou tvůrčí činnost, jež nějakým způsobem obohacuje náš život.“ (Campbellová 1998, s. 13). Lhotová k tomu dodává, že „výtvarné činnosti jsou způsobem trávení volného času, kdy primárním cílem je zaměstnat a rozptýlit, dále jsou praktikované s cílem rozvoje umělecké tvořivosti či s cílem prodeje vytvořených artefaktů“ (Lhotová 2010, s. 24). Autoři Miovský, Čermák, Chrz vidí výtvarný projev jako metodu, která člověku umožňuje zprostředkovat významy, kvality a hodnoty, a to „na základě specifických operací s vizuální nebo haptickou výrazovou strukturou.“ (Miovský, Čermák, Chrz 2010, s. 198).

Dle Lhotové lze tvořivá činnost rozdělit do několika oblastí (Lhotová 2010, s. 40):

Tvorba jako	odpočinek
	prostředek aktivizace
	obohacení
	prostředek sdělování
	prostředek rozvoje a růstu intelektuálního, citového a duchovního
	prostředek zlepšení kvality života

Výtvarná tvorba je dále dle Lhotové (2010, 27) také považována za sjednocující prvek lidské psychiky (Lhotová 2010, s. 27) a zároveň „je běžně vnímána jako oblast spojená s emotivní složkou člověka“ (Lhotová 2010, s. 22). Může být tedy „prostředím pro emoční uvolnění, příležitosti k ventilování minulých traumatizujících událostí a současných starostí a konfliktů. Může vést ke konfrontaci s vlastními problémy v citové oblasti a následné emoční korektivní zkušenosti“ Lhotová (2010, 30). Meglin uvádí konkrétní příklad na výtvarné technice kreslení, kdy říká, že kreslení je základní formou umělcevy estetické reakce, tedy „výrazem myšlenek a pocitů v tom nejčistším, a proto nejpůsobivějším smyslu“ (Meglin 2001, s. 35).

Výtvarná tvorba může být také vnímána za přirozenou reakci na určitou jedincovu zkušenost, kdy tato reakce „*vychází z osobní sítě faktorů, kterou popisuje jako kombinaci toho, co vidíme, toho, co cítíme a toho, co si myslíme*“ (Meglin 2001, s. 49). Velmi zjednodušeně Meglin uvádí „*Oko vidí, ruka reaguje, náčiní přenáší zprávu na papír. Měl by to být proces bez přemýšlení*“ (Meglin 2001, s. 85). A zdůrazňuje, že by se mělo jednat o činnost vykonávanou bez námahy a spíše s chutí než se zarputilým úsilím, kdy pak za největší odměnu kterou výtvarná tvorba poskytuje, považuje uspokojení (Meglin 2001, s. 44).

Lhotová dále výtvarnou tvorbu považuje za prostředek k sebevyjádření, o kterém říká, že je s jistým zjednodušením „*ztotožnitelné s formou díla a je spojeno s možností hlubší sebeexplorace, tedy introspektivním odkrýváním více či méně vědomého obsahu díla*“ (Lhotová 2010, s. 29). Meglin zde opět poukazuje na fakt, že výtvarná tvorba je přirozenou reakcí na to, s čím se v životě setkáváme, tedy i přirozeným prostředkem vyjádření (Meglin 2001, s. 220). K tomu připomíná, že „*sebevyjádření musí vycházet z vlastního vnímání*“ (Meglin 2001, s. 132). A v neposlední řadě zdůrazňuje, že ve výtvarné tvorbě jako cestě k sebevyjádření se nesoudí, protože cílem není udělat např. hezký, úhledný výkres (Meglin 2001, s. 24). Proto dodává, že pokud jedinec užívá výtvarnou tvorbu pro sebevyjádření, měl by se především soustředit na to, co a proč kreslí, namísto na to, jak to kreslí (Meglin 2001, s. 19).

Ke stylu tvorby Curnowová říká, že „*výtvarný styl by měl být osobitý*“ (Curnowová 2013, s. 203), dodává, že sledování druhých může odhalit vhodné techniky a přístupy pouze však do určité míry, protože vlastní styl nelze osvojit zprostředkovaně (Curnowová 2013, s. 203). Dále uvádí, že metody vlastního stylu zahrnují uchování si originálních a novátorských reakcí na viděné, výběr námětů, použití barev a jejich odstínů, včetně experimentování s novými postupy při vytváření díla. „*Náměty mohou být standardní, ale nový faktor jste vy se všemi vašimi vlastnostmi, schopnostmi a názory*“ (Curnowová 2013, s. 203). Proto doporučuje, aby jedinci do svého výtvarného projevu vložili vlastní unikátní kombinaci všech svých kvalit. Meglin k tomuto zdůrazňuje, že „*nikdy nemůžete udělat chybu, když vytvoříte vlastní, originální dílo, které se podobá jen dílu vašemu*“ (Meglin 2001, s. 169). Způsob zpracování námětů je dle Curnowové výsledkem nejen znalostí a zkušeností, ale zahrnuje i představivost (Curnowová 2013, s. 204). Dále uvádí, že výtvarná tvorba je jedince „*bezprostředním způsobem projevu a komunikace, umožňující osvobodit vlastní představivost a dát volný*

průchod vizím vlastního vnitřního světa.“ (Curnowová 2013, s. 204). Zde je vhodné zmínit doporučení Meglina „Odevzdejte se své přirozené, osobní reakci, a nechte ji, aby vás dovedla tam, kam chce sama dojít. A to je to místo, kam skutečně patříte a kde dojdete největšího uspokojení ze svého umění, což je ještě důležitější.“ (Meglin 2001, s. 203). Meglin dodává, že „kreslení může být hluboce uspokojivou, osobní zkušeností tehdy, když dovolíme, aby právě takovou zkušeností bylo“ (Meglin 2011, s. 9).

2.4 Tvořivost

Tvořivost je neodmyslitelným prvkem umělecké tvorby a pro účely této práce i dílčím cílem, který si klade zjistit, zda ve stáří tvořivost pouze klesá nebo může být i probuzena.

Smékal charakterizuje tvořivost jako psychickou činnost „v níž se vyskytuje netradiční přístup k předmětu, originalita, vynalézavost, iniciativa“ (Smékal 2002, s. 323). Výsledek tvořivé činnosti je dle něj pak charakterizován novostí, originalitou, užitečností, hodnotou a využitelností (Smékal 2002, s. 323). Zároveň ale říká, že „tvořivost je studována jednak jako specifický předpoklad originálních uživatelných produktů ve vědě, technice a umění, ale nechybějí výzkumy a poznatky o tvořivosti jako nesespecifické volnočasové aktivitě, které obohacuje lidský život a umožňuje konstruktivně čelit nudě“ (Smékal 2002, s. 340). Jiný postoj zaujímají Hazuková a Šamšula, kteří říkají, že „tvořivost se dá chápat jako řešení problému“ (Hazuková, Šamšula 1986, s. 85).

Sláviková odkazuje na Zelinu (1997), který k tvořivosti dodává:

- každý člověk může být tvořivý, lišíme se jen v míře tvořivosti;
- tvořivost je funkce, která se dá rozvíjet, trénovat a cvičit;
- tvořivost se dá rozvíjet pomocí každé činnosti, prostřednictvím každého vyučovacího předmětu;
- tvořivý může být člověk v každém věku;
- smyslem života je proces zdokonalování pozitivní tvořivosti;
- nejdůležitější aplikací tvořivosti je člověk sám (Zelina in Sláviková 2013, s. 80).

Na poslední bod Zelinova výčtu navazuje Csikszentmihalyi s tvrzením o kreativních jedincích, kteří se dle něj vyznačují svou schopností přizpůsobit se téměř každé situaci a vystačit si s tím, co mají právě po ruce, aby dosáhli svého cíle (Csikszentmihalyi In Psychologie Today 1996).

Haškovcová se domnívá, že „*lidská kreativita neboli tvořivost je bytostně lidská vlastnost, mající své možnosti a meze*“ (Haškovcová 2010, s. 164). Dále zmiňuje i věk jedince, který podle ní hraje také určitou roli ve vztahu k tvořivosti a zároveň dodává, že „*kreativita jistě souvisí i s psychikou člověka, která v průběhu času zraje, mění se, získává na kvalitě, či naopak slábne*“ (Haškovcová 2010, s. 164).

Mezi faktory, které ovlivňují jedincovu tvořivou činnost Sláviková řadí emoce. Říká, že mohou mít v tvořivé činnosti hlavní úlohu a dále, že se „*integrují a tvořivému procesu dávají hloubku prožívání nebo mohou vytvářet vnitřní napětí, od kterého se člověk potřebuje odreagovat a což může být právě prostřednictvím tvořivé činnosti*“ (Sláviková 2013, s. 84). Mühlpachr zase říká, že „*při uplatňování kreativních schopností se zkušeností se stejně jako v mladším věku spolupodílejí i další faktory jako sociální inteligence, altruismus, morálně volní vlastnosti*“ (Mühlpachr 2009, s. 134).

V otázce proměn tvořivosti ve stáří nejsou autoři za jedno.

Haškovcová konstatuje, že „*za tvůrčí vrchol v životě člověka je dlouhodobě považován věk 40 až 50 let, který je nyní možné zpochybnit vzhledem k jednoznačně delší době dožití i dobré fyzické kondici osob vyšších věkových kategorií*“ (Haškovcová 2010, s. 164). K tomuto zdůrazňuje, že se jedná o velmi zjednodušené a povrchní konstatování, zároveň však říká, že někteří autoři důrazně upozorňují, že „*není náhodné, že v některých oborech lidské činnosti, jmenovitě v duchovních vědách a v umění zůstávají lidé déle aktivní než třeba v matematice a přírodních vědách*“ (Haškovcová 2010, s. 164).

Stuart-Hamilton zmiňuje Reboka (1987), který tvrdí, že „*pro většinu lidí znamená konec tvořivosti šedesátý rok věku*“ (Rebok in Stuart-Hamilton 1999, s. 82). Stuart-Hamilton dodává, že se však nejedná o univerzální pravidlo a zároveň říká, že „*pro většinu tvořivých lidí je stárnutí spojeno s nevyhnutelným poklesem jejich schopnosti*“ (Stuart-Hamilton 1999, s. 82). S uvedenými tvrzeními příliš nesouhlasí autorky Klevetová s Dlabalovou, které zmiňují, že čínorodé stáří v mnoha případech překvapuje kreativními schopnostmi člověka (Klevetová, Dlabalová 2008, s. 29).

Konkrétně uvádějí, že „*Pablo Picasso maloval do svých 92 let. Tizian namaloval obraz Námořní bitva u Lepanta v 97 letech. Giuseppe Verdi komponoval Falstaffa ve svých 80 letech. Jaroslav Seifert napsal Býti básníkem v 82 letech aj. W. Goethe dokončil Fausta v 83 letech. G. B. Shaw napsal Milionářku v 80 letech a byl aktivní a společenský až do 94 let.*“ (Klevetová, Dlabalová 2008, s. 29). K výčtu se připojuje i Haškovcová když připomíná, že známý obraz „Portrét dámy“ je dílem I. J. Repina, jakožto 81letého malíře či sochařské dílo „Pieta“, které Michelangelo Buonarroti dokončil ve svých 89 letech (Haškovcová 2010, s. 164). Sami autorky Klevetová, Dlabalová vzpomínají na „*muže, kterého v 82 letech postihla cévní mozková příhoda s následnou poruchou hybnosti pravé horní končetiny a poruchou řeči*“ (Klevetová, Dlabalová 2008, s. 29). Toužil však po životě a rozhodl se hybnost své ruky obnovit a posílit ji tím, že bude malovat, „*začal uhlem i barvičkami a během dvou let se vypracoval k nádherným obrázkům přírody. Maloval až do svých 92 let.*“ (Klevetová, Dlabalová 2008, s. 29). Klevetová, Dlabalová se domnívají, že „*Díla vzniklá ve vyšším věku vycházejí z osobní zkušenosti a vnitřní vyrovnanosti. To nám potvrzuje, že trvalá tvořivost, zájem o dění a činnosti prodlužují aktivní věk. Nespočívá to jen v samotném uměleckém nadání, ale i v ochotě a chtění tvořit a poznávat cokoliv.*“ (Klevetová, Dlabalová 2008, s. 29).

Důvody stojící za proměnami tvořivosti v průběhu života jedince Stuart-Hamilton vidí v životním stylu a praktických požadavcích kladených na nadané osoby než ve vlastním stárnutí (Stuart-Hamilton 1999, s. 84). Dále se domnívá, že „*staří lidé jsou možná méně tvořiví proto, že ve svém oboru byli na počátku kariéry až příliš dobří*“ (Stuart-Hamilton 1999, s. 84).

3 VÝZKUMNÉ ŠETŘENÍ

3.1 Cíl výzkumu a výzkumné otázky

Cílem výzkumného šetření je zjistit, jaký význam má pro seniory účast na výtvarných kurzech a výtvarných (tvořivých) dílnách v Pardubickém kraji, kdy důležitou roli zaujímá to, zda popř. jak jsou tyto kurzy a dílny seniorům nápomocné při zvládnání změn ve stáří, ke kterým se pojí např. odchod do důchodu, změna náplně

života, ztráta životního partnera, vyrovnání se s pocitem osamocení apod. Dílčím cílem pak je zjistit, zda ve stáří tvořivost pouze klesá nebo může být i probuzena.

K dosažení daným cílům mi jsou nápomocné dvě hlavní výzkumné otázky:

1. Jaký význam má pro seniory účast na kurzech kreslení?

Tuto výzkumnou otázkou jsem rozdělila na dvě části, a to:

- z hlediska sociální stránky
 - použité vedlejší výzkumné otázky mají vést ke zjištění, zda senioři navštěvují výtvarné kurzy/dílny sami nebo s někým blízkým, co jim účast na kurzech/dílnách dává, zda navázali díky účasti na kurzu/dílně nějaká přátelství apod.
- z hlediska psychické stránky
 - aplikované dílčí výzkumné otázky vedoucí ke zjištění, zda senioři mají pocit, že jim výtvarná činnost v něčem pomáhá, jak vnímají výtvarnou tvorbu, ukazují svá díla někomu (pocit uznání), zda mají potřebu určité své pocity zachytit výtvarně a zda tak činí, a také zda se odráží v jejich dílech např. nálada nebo událost, která je v životě potkala a jestli vnímají svá díla jako sebevyjádření.

2. Může být u seniorů tvořivost ještě probuzena nebo již jen klesá?

Vedlejší výzkumné otázky se zabývají předchozím a současným vztahem respondentů k výtvarné tvorbě, dále zjišťovali, zda se respondenti věnují výtvarné tvorbě pouze v rámci kurzů/dílen nebo i doma, jak senioři posuzují svoji fantazii, představivost (zda je stále činná), zda při své tvorbě potřebují nějakou předlohu nebo pracují dle své fantazie, zda experimentují při své tvorbě, jak hodnotí svá výtvarná díla a v neposlední řadě, jak by sami zhodnotili svoji tvořivost, zda stoupá nebo klesá.

3.2 Metodologie

V souvislosti se zkoumaným tématem a určenými cíli výzkumu považuji za nejvhodnější metodologickou oporu tomuto výzkumnému šetření kvalitativní přístup. Ten umožňuje získat informace o tom, jak jednotlivci nebo skupiny osob chápou, nahlízejí nebo komentují jevy ve společnosti.

Dle Strausse a Corbinové se kvalitativní metody užívají *„k odhalení a porozumění tomu, co je podstatou jevů, o nichž toho ještě moc nevíme. Mohou být také použity k získání nových a neotřelých názorů na jevy, o nichž už něco víme. V neposlední řadě mohou kvalitativní metody pomoci získat o jevu detailní informace, které se kvantitativními metodami obtížně podchycují“* (Strauss, Corbinová 1999, s. 11).

Mezi výhody kvalitativního výzkumu Hendl řadí získávání podrobného popisu a vhledu při zkoumání jedince, skupiny, události či fenoménu a také zkoumání fenoménu v přirozeném prostředí (Hendl, 2005, s. 52). Pokládám za nutné zmínit i negativní stránky kvalitativního výzkumu, které mohou ovlivnit výzkumné šetření. Jedná se o časovou náročnost analýzy dat i jejich sběru, snadné ovlivnění výsledků tazatelem nebo vliv osobních preferencí. (Hendl, 2005, s. 52). K nevýhodám Dismann ještě doplňuje *„nemožnost zevšeobecnění výsledků na celou populaci“* (Dismann 2000, s. 287).

Jako hlavní metodu sběru dat jsem si zvolila individuální rozhovory s vybranými respondenty, které probíhaly tváří v tvář. Rozhovor jsem si vybrala jako metodu sběru dat z důvodu větší otevřenosti a především osobnějšího přístupu. Konkrétně jsem si zvolila typ polo-strukturovaného rozhovoru, aby mě nesvazoval v přísném dodržení pořadí a kladení otázek. Hendl označuje polostrukturovaný rozhovor za *„rozhovor uskutečněný pomocí návodu“* (Hendl 2005, s. 174). Dále dodává, že tazatel používá předem připravený seznam otázek nebo oblastí, na které se chce respondenta ptát a je pouze na tazateli jakým způsobem a v jakém pořadí získá informace, které osvětlí daný problém. Zůstává mu i volnost přizpůsobovat formulace otázek podle situace. (Hendl 2005, s. 174). Miovský doplňuje, že u polostrukturovaného rozhovoru je stanovené tzv. jádro rozhovoru, tedy minimum témat a otázek, které má tazatel povinnost probrat. Zmiňované jádro rozhovoru je pak přímo spojené s výzkumnými oblastmi, z nichž vycházejí cíle práce (Miovský 2006).

Za další metodu sběru dat jsem zvolila expertní interview, které proběhlo pouze se dvěma respondenty, a to konkrétně s lektory umělecké tvorby, jakožto odborníky na mnou zvolené téma. Za odborníky je považuji z toho důvodu, že se v oblasti umělecké tvorby pohybují téměř celý život, zabývají se zájmovým vzděláním v této oblasti a pracují se seniory – jsou tedy schopni na základě svých zkušeností odborně posoudit situaci, příp. odhalit nějaké další souvislosti se zkoumaným tématem. Hendl uvádí, že podstatou expertního interview je *„zachytit a analyzovat obsah a organizaci znalostí člověka, který je v dané oblasti expertem, a využít tyto poznatky pro jiné cíle. Celý postup představuje systematické uplatnění různých typů rozhovorů“* (Hendl 2005, s. 95).

3.3 Výzkumný vzorek

Výzkumu se celkem zúčastnilo 14 respondentů (seniorů) a 2 lektori výtvarných kurzů, se kterými jsem uskutečnila expertní interview.

Byla jsem překvapená, že respondenti s rozhovorem téměř okamžitě, bez větších známek nedůvěry, souhlasili, avšak nutno podotknout, že ve většině případů se u respondentů objevilo zaváhání, zda mi zrovna oni mohou být něčím nápomocní.

Se získáním prvních kontaktů na seniory mi značně pomohla manažerka Galerie města Pardubic Mgr. Ivana Panochová Ph.D., která v minulosti organizovala výtvarné dílny pro seniory. Postupně jsem další kontakty získávala pomocí techniky sněhové koule (Snowball Technique), o níž Disman říká, že *„spočívá na výběru jedinců, při kterém nás nějaký původní informátor vede k jiným členům naší původní cílové skupiny“* (Disman 2002, s. 114). Dále vysvětluje, že *„Technika sněhové koule, kde jména dalších osob se v řetězci rozhovorů „nabalují“ jako sněhová koule (taková, kterou je znázorňována lavina v kreslených vtipech) je nenahraditelným nástrojem pro zkoumání populací, které existovaly jen dočasně: účastníci určitých demonstrací, svědkové katastrofy nebo jiné řídké události atd. zde většinou teoretické nasycenosti vzorku nedosáhneme a aplikace této techniky má opravdu charakter konstrukce účelového vzorku“* (Disman 2002, s. 114).

Z důvodu, že žádný z respondentů netrval na přísné anonymitě, ponechala jsem jejich skutečná křestní jména, věk, typ zaměstnání a rodinný stav.

Pro přehlednost uvádím tabulku, která zaznamenává výše uvedené informace o respondentech.

Jméno	Věk	Typ zaměstnání	Rodinný stav
Anna	69	manuální	vdova
Alena	66	intelektuální	vdaná
Antonín	70	intelektuální	ženatý
František	71	odborné manuální	vdovec
Helena	68	manuální	vdaná
Ivana	65	intelektuální	vdaná
Josef	66	odborné manuální	ženatý
Květa	71	manuální	vdova
Lída	67	administrativní	vdova
Marie	73	manuální	vdaná
Oldřiška	67	administrativní	vdaná
Petr	68	manuální	vdovec
Vlasta	66	administrativní	vdova
Zdeňka	65	těžké manuální	bez partnera

Zdroj: Pavla Jentschková

V případě respondentů – lektorů, jsem na doporučení seniorů oslovila lektora Víta a lektorku Bohuslavu. Oba lektoři se výtvarné tvorbě věnují skoro celý život, mají své výstavy a shodou okolností jsou již také seniorského věku. Lektor Vít je externím lektorem několika společností zabývajících se výtvarnou tvorbou, pro něž vede např. semestrální kurzy, výtvarná studia, výtvarné dílny, kurzy v plenéru, ale i přednášky o umění. Jeho zaměření je na kresbu a malbu. Lektorka Bohuslava je taktéž externí lektorkou se zaměřením na malbu a keramiku. Pro společnosti zabývajících se výtvarnou tvorbou vede např. kurzy keramiky, výtvarné dílny, workshopy, ale třeba i kurzy grafiky-linorytu.

3.4 Průběh rozhovorů

Od poloviny ledna a během celého února byly uskutečněny všechny rozhovory s respondenty. Rozhovory (i expertní interview) probíhaly dle předem připravené osnovy témat a konkrétních otázek. Rozhovory jsem se souhlasem respondentů nahrávala na diktafon a posléze dělala jejich doslovné přepisy. Tento proces přepisů rozhovorů je velmi časově náročný, ale pro následnou analýzu dat nezbytný. Do písemné podoby jsem převedla celé rozhovory a zachovala jsem v nich i dialekty respondentů.

Rozhovory probíhaly nejčastěji v kavárnách, jež respondenti navrhli a v několika případech proběhly i na přání respondentů u nich doma. Vždy se jednalo o příjemné setkání doprovázené důvěrnou atmosférou, za níž se domnívám, že stojí překvapení a radost respondentů, že se o ně a jejich zájmy někdo zajímá.

Doba trvání jednotlivých rozhovorů se pohybovala v rozmezí od 30 do 90 minut, dle hovornosti a zaujetí respondenta pro téma. Polostrukturované rozhovory (i v případě expertního interview) mi umožnily získat informace, které by v případě strukturovaného rozhovoru zůstaly nejspíše skryty.

3.5 Postup analýzy výzkumných dat

Analýza dat patří k nejnáročnější etapě realizovaného výzkumného šetření. Dle Miovského k tomu může vést např. „*velká míra volnosti výkladu jednotlivých metod*“ (Miovský 2006, s. 219) nebo „*obrovské množství možností, které nám skýtají jak jednotlivé metody, tak nepřeborné množství variant vzniklých jejich vzájemnou kombinací*“ (Miovský 2006, s. 219).

Pro analýzu dat jsem zvolila metodu otevřeného kódování. Tento proces prozkoumávání a porovnávání získaných dat mi umožnil najít „skryté“ společné názory, jevy a postoje respondentů. Strauss a Corbinová charakterizují otevřené kódování jako „*proces rozebírání, prozkoumávání, porovnávání, konceptualizaci a kategorizaci údajů*“ (Strauss, Corbinová 1999, s. 42). Švaříček s Šedovou dodávají, že „*při otevřeném kódování je text jako sekvence rozbit na jednotky, těmto jednotkám jsou přidělena jména a s takto nově pojmenovanými (označenými fragmenty textu) potom*

výzkumník dále pracuje“ (Švaříček, Šed'ová 2007, s. 211). Jde tedy o určité třídění získaných dat, vytváření pojmů, zjišťování jejich vlastností a dimenzí, kdy se následně podobné pojmy, např. události seskupují do kategorií. S těmi se pak v rámci výzkumného šetření dále pracuje.

Sesbíraná data z rozhovorů jsem rozebírala (analyzovala) a zároveň jsem zkoumala a porovnávala jejich jednotlivé větné úseky, které by mohly jevit shodu. K lepší orientaci a celkové přehlednosti jsem si podobné pojmy barevně značila a následně je slučovala a přiřazovala k nim danou kategorii. Ukázkou kategorií prezentuje kapitola 4.1. Zjištění, která vyplynula z kódování.

4 INTERPRETACE VÝZKUMNÉHO ŠETŘENÍ

Tato kapitola zahrnuje výstupy výzkumného šetření, které jsem rozdělila do třech oblastí. První oblastí a současně i podkapitolou jsou zjištění, která vyplynula z kódování, druhou podkapitolu tvoří typologie respondentů, kterou jsem vytvořila na základě jejich společných znaků vedoucích k účasti na aktivitách výtvarných kurzů a dílen, v poslední řadě jsou třetí oblastí výsledky na základě výzkumných otázek.

4.1 Zjištění, která vyplynula z kódování

Jedná se o různá zjištění, která se přímo nevztahují k výzkumným otázkám, ale která vyplynula z kódování sesbíraných dat. Leckdy se jedná o zajímavé názory, postoje nebo myšlenky, které respondenti samozřejmě nezávisle na sobě vypověděli.

4.1.1 Pesimistické kresby do sbírky nepatří

Jedno z prvních zajímavých zjištění bylo, že respondenti, kteří vyjadřují své pocity výtvarnou tvorbou, následně svá vytvořená díla plná emocí velmi důkladně třídí a rozhodují, která z nich zařadí do své sbírky a která nikoliv. Přísný „zákaz vstupu“ do sbírky děl mají pesimistické a depresivní kresby, které respondenti k jejich věku považují za nevhodné ke schovávání.

Respondentka Ivana uvádí „*Ty barvy tam prostě nejsou, je to všechno takový tmavý, takový bych řekla depresivní. Takže já si třeba tyhle obrázky nenechávám. Protože jsou pro mě depresivní a to není dobře. Člověk v určitém věku musí být optimista. Já své emoce vykreslím na papír, spadne mi kámen ze srdce a výkres dávám pryč*“ (Ivana). Obdobný postoj k pesimistickým kresbám zaujímá i respondent František, který říká „*nerad se na ně dívám, protože to na mě pak znovu přenáší ty pocity, který jsem dal na ten papír. Tak musím přiznat, že si tyhle obrázky nenechávám, že je vyhazuju*“ (František). Nekompromisní je i respondentka Helena, zmiňuje „*to co cítím pohltí ten papír a mně se tak nějak uleví, abych řekla pravdu. Ale ten obrázek si nenechávám. Vyhodím ho, aby se mi ten smutek nedržel doma, nebo abych se pohledem na něj už k tomu nevracela*“ (Helena).

4.1.2 Soutěživost

Dle některých výpovědí respondentů se lze domnívat, že výtvarné kurzy a dílny jsou navštěvovány seniory, kteří jsou značně soutěživí. Respondentka Alena soutěživost mezi účastníky kurzu potvrzuje „*...na kurzu je mezi některými vidět taková ta soutěživost, prostě to mít hezčí, propracovanější než ten druhý (smích)*“ (Alena), avšak dle lektorky Bohuslavy tomu tak není, říká, že spíše „*je to o jedincích. Spíš si to vzájemně pochválejí, než v jiném věku, podporují se. Je tam taková ta vzájemná solidarita než soutěživost*“ (Bohuslava).

Za značně soutěživý typ člověka se však sama považuje respondentka Zdeňka „*já jsem hrozně soutěživá (smích)*“ (Zdeňka) a taktéž i respondent Josef, říká „*na tom kurzu mám jako s kým soutěžit, když vidím co nebo jak kreslí ostatní, tak mě to žene k lepším výkonům. Mít prostě lepší kresbu než ostatní, já jsem prostě takovej (smích)*“ (Josef).

4.1.3 Zainteresovanost seniorů ve více aktivitách

Dalším poměrně zajímavým zjištěním byl bohatý výčet dalších aktivit, a to jak fyzických, tak duševních, jimž se respondenti kromě výtvarné tvorby také věnují.

Respondent František uvádí „v současné době se věnuju kreslení a i fotografování. Na obojí docházím na kurzy a nemůžu si to vynachválit. Od každého jsem měl nějaký takový ten hrubý základ, a teď když na to mám čas, tak se tomu snažím plně věnovat“ (František). Aktivním je také respondent Josef, říká „chodím ještě do šachového klubu a s partou dědků jako jsem já, chodíme pravidelně turistický výpravy nebo jak to bych to nazval. Takže se snažím ten volnej důchodcovskej čas nějak smysluplně využít“ (Josef). Svůj výčet aktivit zmiňuje i respondentka Anna „... taky navštěvuju ještě jiný tematický výtvarný dílny. Pravidelně taky chodím ještě na keramiku a pak i na plavání seniorů, to je taky bezva“ (Anna).

Mezi respondenty dále nechybí ani příznivci výstav a přednášek o umění. Ovšem nutno podotknout, že si výstavy i přednášky důkladně vybírají dle chystaného tématu.

Respondentka Alena říká „...docela mě to chytlo, že jsem si i minule zašla na výstavu obrazů, co byla tady v galerii. A za týden se chystám na takovou přednášku o umění, už se těším“ (Alena). Obdobně jedná i respondentka Vlasta, zmiňuje „občas se jdu podívat i na nějakou výstavu, ale to podle toho o co jde“ (Vlasta). Více konkrétní a dovolují si i říci, že nejvíce nadšená z přednášek o umění je respondentka Ivana, která uvádí „... nejvíc mě baví přednášky paní doktorky Řehákové, to je vlastně ředitelka té galerie pardubické. A to je úžasný, to skutečně. Teď budou přednášky o secesi, to se chystám. Ale budou tam přednášky i o umění doby přemyslovský. Takže na ty se nejvíc teda těším. Je to přednáška, kdy se promítají diapozitivy a potom se můžeme ptát“ (Ivana).

4.1.4 Zvýšená sebekritičnost

Z výpovědí respondentů bylo velmi patrné, že jsou k sobě a svým dílům velmi kritičtí, a to až natolik, že svá nepovedená díla či díla, která nejsou dle jejich představ nekompromisně vyhazují.

Příkladem je respondentka Marie, která říká „tak to víte, že občas to nedopadne úplně podle představ a letí to třeba do koše (smích)“ (Marie). Také respondentka Lída zmiňuje, že „když se mi některej nelíbí, tak ho vyhodím a kreslím o začátku, takže si vlastně nechávám jen ty pěkný, povedený (smích)“ (Lída). Obdobný postoj zaujímá i respondentka Zdeňka „tak ze začátku, ty první výrobky byly hrozný, ty jsem musela zničit, aby mi nedělaly ostudu (smích). Časem se to ale vylepšovalo“ (Zdeňka).

Výjimkou není asi respondentka Ivana, která uvádí „...někdy, Vám řeknu, že udělám i to, že ten papír vezmu, roztrhám ho a vyhodím ho do koše. To já jsem zase na sebe tak jako trošku přísná. Když se mi to nelíbí, likviduju, ničím, roztrhám a dělám tak, až se mi to líbí. Takže já třeba dělám celý dopoledne, u toho sedím a pak mi vyjde jeden obrázek“ (Ivana).

4.1.5 Sdílení s vnoučaty

Respondenti během rozhovorů často v souvislosti s výtvarnou tvorbou zmiňovali i svá vnoučata. Právě vnoučata jsou ti, se kterými senioři nejčastěji sdílí svá výtvarná díla a zážitky.

Respondentka Květa říká „*Obrázky ukazuju vnoučatům, když za mnou přijedou. Oni jsou vždycky zvědaví, co jim babička nakreslila (smích)*“ (Květa). Obdobně se zmiňuje i respondent Petr, jež se zaměřuje na malbu vlaků, říká „*...to já vždycky ukazuju vnoučatům, ale oni to neznaj. Dneska už to je samá elektrika a pára žádná, takže se jim to líbí, protože to je pro ně něco novýho*“ (Petr). Respondentka Vlasta uvádí „*...třeba když vnoučata přijedou na návštěvu, tak se pochlubím (smích). Ale to si nemyslete, moje vnučka chodí na výtvarku, takže ten můj výtvar vždycky důkladně zkoumá a pak ho prodiskutujem (smích)*“ (Vlasta).

Respondentky Marie a Ivana s vnoučaty malují, tvoří a předávají jim tím získané zkušenosti z kurzů. Respondentka Marie zmiňuje „*když jsou u mě tak spolu vždycky něco tvoříme. Učím je třeba i to, co se sama naučím na kurzu. Ale ne všechno, na něco jsou ještě malí*“ (Marie). Stejně tak respondentka Ivana uvádí „*dělám s vnučkou, je šikovná, takže zkusíme třeba i malovat s vodovkama a jako to mě moc baví, protože ona je opravdu šikovná*“ (Ivana).

4.1.6 Vzpomínky

Senioři rádi vzpomínají a nebylo tomu jinak ani při realizovaném výzkumném šetření. Respondenti s předchozím vztahem k výtvarné tvorbě svojí současnou výtvarnou činností vzpomínají na své mládí nebo na výtvarné techniky, které používaly v mládí a teprve nedávno si je opět vyzkoušeli.

Respondentka Marie v souvislosti s technikou kresby říká „...protože mě to baví a mám to vyzkoušené z mládí. Takže možná proto, že si tím trošku zavzpomínám na to mládí no“ (Marie). Také respondentka Ivana vzpomínala na výtvarnou techniku, a to linoryt, uvádí „...protože linoryt jsem dělala jen jednou v životě někdy já nevím v kolika letech, mám pocit, že na pedáku (smích). Ale to už je dávno, tak jsem si to chtěla oživit a překvapilo mě, jak to bylo obtížný, protože oni ty rydla, to člověk musí mít cit a skutečně tehdy na tom pedáku mi to připadlo docela lehký, teď už ne (smích)“ (Ivana).

4.2 Typologie respondentů

V této kapitole chci přiblížit analýzu typů zkoumaných respondentů. V detailech se respondenti liší, avšak, kromě toho, že je spojuje zájem o výtvarnou tvorbu, mají ještě něco společné, a to z jakého důvodu se věnují zájmovému vzdělávání v oblasti umělecké tvorby.

Respondenty jsem roztřídila do pěti skupin, které jsem nazvala „typologiemi“ a každé z nich jsem pro odlišení určila číslo. Kritériem pro přiřazení respondentů do daných typologií byl společný znak, kvůli kterému se zapojují do aktivit výtvarných kurzů a dílen.

První a na respondenty i nejobsáhlejší typologií je „typologie 1“, do níž jsem zařadila respondentka Františka, Květu, Lídu, Marii a Vlastu. Jejich společným znakem, proč se věnují zájmovému vzdělávání v oblasti umělecké tvorby je především to, že se chtějí odreagovat od starostí, které je trápí či stále doléhajícího smutku a přijít tak na jiné myšlenky.

Velmi odlišná „typologie 2“ od všech zde uvedených skýtá pouze jednoho respondenta, a to respondenta Josefa. Jeho důvod k zapojení se do aktivit výtvarných kurzů a dílen spočívá v tom, že Josef vnímá své výtvarné dílo jako produkt, zakázku či jiný pracovní případ, který byl zvyklý řešit ve svém zaměstnání. Sám Josef s úsměvem uznává, že si tímto nejspíš vynahrazuje pracovní výkon a jeho výsledky.

Do „typologie 3“ spadají respondenti Helena a Petr, kteří ve výtvarných kurzech a dílnách vidí narušení svého seniorského stereotypu a za důležité také považují změnu prostředí, ke které díky výtvarnému kurzu či dílně v jejich případě dochází.

V případě „typologie 4“ se jedná o respondentky Annu a Oldřišku, jejichž společným znakem v zapojení se do aktivit výtvarných kurzů a dílen je zahnání pocitu samoty.

Poslední typologií je „typologie 5“ do níž jsem zařadila respondenty Alenu, Antonína, Ivanu a Zdeňku. Tito respondenti se věnují zájmovému vzdělávání v oblasti umělecké tvorby především pro zábavu a odpočinek, který jim výtvarná tvorba dopřává.

Pro větší přehlednost slouží vytvořená tabulka typologií respondentů a jejich společných znaků vedoucích k zájmovému vzdělávání v oblasti umělecké tvorby.

Tabulka č. 1 - Typologie respondentů a jejich společných znaků

Typologie	Respondent	Společný znak
Typologie 1	František	Odreagování od starostí, smutku; (pomáhá přijít na jiné myšlenky)
	Květa	
	Lída	
	Marie	
	Vlasta	
Typologie 2	Josef	Vynahrazení pracovního výkonu
Typologie 3	Helena	Narušení stereotypu, změna prostředí
	Petr	
Typologie 4	Anna	Snížení pocitu samoty
	Oldřiška	
Typologie 5	Alena	Zábava, odpočinek
	Antonín	
	Ivana	
	Zdeňka	

Zdroj: Pavla Jentschková

4.3 Výsledky na základě výzkumných otázek

Tato kapitola je zaměřena na výsledky výzkumu, ke kterým jsem dospěla prostřednictvím výzkumných a jejich dílčích otázek. První tři podkapitoly vycházejí z výzkumné otázky „Jaký význam má pro seniory účast na výtvarných kurzech a dílnách v Pardubickém kraji. Zbylé dvě podkapitoly se váží k výzkumné otázce „zda ve stáří tvořivost pouze klesá nebo může být i probuzena“.

4.3.1 Vztah seniorů k výtvarné tvorbě

Při počátečním zjišťování základního prvku, a to vztahu respondentů k výtvarné tvorbě došlo k zajímavým zjištěním, především co se týká jejich předchozího vztahu k výtvarné tvorbě. Jen zlomek respondentů uvedl, že se výtvarnou tvorbou zabýval v minulosti jako např. respondentka Ivana „*mě jako učitelku výtvarné výchovy na základní škole výtvarka vlastně provázela celý život. Mě to vždycky bavilo a to studium pro mě bylo nádherný, protože mě to opravdu strašně bavilo, hlavně právě ta výtvarka, tam jsme měli dějiny umění, klasický praktický předměty jako kresbu, malbu, výtvarnou výrobu*“ (Ivana). Předchozím vztahem je také ovlivněn respondent František, který uvádí „*...měl jsem nějaký takový ten hrubý základ, a teď když na to mám čas, tak se tomu snažím plně věnovat*“ (František). A i respondentka Marie přiznala předchozí vztah k výtvarné tvorbě „*...občas jsem se přihlásila na nějaký kurz, ale to opravdu jen výjimečně. Ruční práce, kreslení a další tvoření jsem měla ráda už od mala*“ (Marie).

Zbytek respondentů uvedl, že žádný předchozí vztah k výtvarné tvorbě neměl nebo, že tvořil spíše jen se svými dětmi za účelem zabavit je. Respondentka Vlasta zmiňuje „*jsem laik, samouk. Kreslila jsem si jen tak pro sebe anebo pro děti. Ale žádný hlubší vztah tam určitě nebyl*“ (Vlasta). Svou výpovědí navazuje respondentka Oldřiška, říká „*ráda jsem tvořila se svými dětmi, ale bohužel kvůli práci to nebylo tak často, jak bych si představovala*“ (Oldřiška), obdobně to vnímá i respondentka Květa „*...v mládí na to nezbyvalo moc času. A popravdě by mě to asi ani nenapadlo přijít z práce a jít kreslit*“ (Květa).

V případě současného vztahu respondentů k výtvarné tvorbě lze respondenty rozdělit do dvou skupin, tou první je skupina, která se výtvarné tvorbě věnuje pravidelně. Do této skupiny se např. řadí respondentka Marie, když říká „*pravidelně*

chodím na výtvarný kurz kresby a malby“ (Marie) či Ivana, která pravidelně jezdí na výtvarné dílny, které jsou v rámci lázeňských programů „každý týden v úterý se tam teda pořádají výtvarné dílny a na to já jezdím. Jako občas se tam ty témata opakují, takže to já si vybírám“ (Ivana). A také respondentka Květa uvádí, že „když mi to zdraví dovolí, tak pravidelně chodím na výtvarné dílny a když mě osloví nějaký kurz, tak se přihlásím i na kurz“ (Květa).

Pomyslná druhá skupina respondentů se výtvarné tvorbě věnuje příležitostně, kdy rozhodujícím faktorem je téma nebo jiné zaměření výtvarného kurzu či dílny. Dle toho se rozhoduje např. respondent Antonín, kdy uvádí „*vybírám si podle tématu, aby mě to bavilo a taky aby mě to ještě někam posunulo*“ (Antonín). Poněkud odlišně to vidí respondentka Lída, která říká „*nárazově podle tematiky se přihlašuju na výtvarný nebo tvořivý dílny. Nechci nic pravidelného. Tolik let jsem musela v přesnej čas docházet do práce, že teď si toho chci užít, že nikam nemusím a jdu jen tehdy, když chci já*“ (Lída).

Respondenti ve většině případů uvedli, že mají za sebou již několik výtvarných kurzů a dílen, jako např. respondentka Anna „*je to můj několikátý kurz, taky navštěvuju ještě jiný tematický výtvarný dílny*“ (Anna) nebo respondent František „*... už nějakou dobu různě zkouším zdejší kurzy, někdo tomu říká i výtvarné dílny*“ (František).

4.3.2 Přínos výtvarných kurzů a dílen seniorům

Na základě výpovědí respondentů lze konstatovat, že výtvarné kurzy a dílny jsou prostřednictvím své výtvarné tvorby pro respondenty přínosem jak z hlediska sociální stránky, tak i psychologické.

Respondenti ve většině případů uváděli, že výtvarné kurzy a dílny navštěvují sami, a to většinou z důvodu, že jejich partner nemá o tento druh činnosti zájem, příkladem je respondentka Marie, která říká „*chodím sama, chtěla jsem, aby se mnou chodil i můj muž, ale ten je spíš radši doma u křížovek*“ (Marie), obdobně to popisuje i Antonín, když tvrdí „*moji ženu to nikdy neoslovilo, takže vyrážím sám*“ (Antonín). Druhým důvodem může být to, že respondenti již partnera nemají.

Za přínos z hlediska sociální stránky lze dle výpovědí respondentů považovat změna prostředí, kterou respondenti vnímají za velmi pozitivní. Respondentka Oldřiška

to vnímá tak, že „nesedím pořád doma a dostanu se taky jinam do jiného prostředí“ (Oldřiška). I respondentka Vlasta zmiňuje, že „už jenom to, že na ten kurz musím někam dojít a nejsem pořád sama doma, tak už to je pro mě takový dobrý, prostě ta změna prostředí mi vždycky pomůže a taky rozbije ten můj domácí stereotyp“ (Vlasta).

Dalším přínosem výtvarných kurzů a dílen, který respondenti shledávají je kontakt s lidmi a navíc, s lidmi se stejným zájmem. Respondentka Květa nadšeně uvádí „tady je právě ta milá věc, že se člověk setká s podobnými ročníky a navíc ještě se s lidmi se stejným zájmem, což je krásné. Není to takové to, že se sejde skupina důchodců a mluví jenom o nemocech (smích)“ (Květa). Respondentka Anna přiznává, že „kreslení je to hlavní, kvůli čemu tam chodím, ale taky proto, že přijdu mezi lidi. Navíc už i mezi známý, takže to je jak za mlada, když jsem chodila do školy nebo do práce.“ (Anna). Také respondent František považuje za pozitivum, že je ve společnosti lidí a dodává „člověk i od nich nabere nějakou inspiraci, pobaví se s nimi o stejném zájmu, což je skvělé“ (František). V neposlední řadě respondentka Lída přidává svůj názor a říká „přijdu mezi lidi, prohodím pár slov s lidmi a hned má zas nad čím přemýšlet. Občas i zjistím, že někteří lidé z kurzu řeší podobné starosti nebo jiné splíny jako mám já. Takže cítím i určitou sounáležitost nebo jak bych to řekla“ (Lída).

Možnost navázání přátelství je respondenty považováno za další přínos výtvarných kurzů a dílen. Respondenti však zdůrazňují, že se nejedná o „pravá“ přátelství a vysvětlují to jako „přátelství v pravém slova smyslu to nejsou, ale poznala jsem pár dobrých lidí, na které se vždycky těším, až se s nimi uvidím“ (Anna). Obdobně to pociťuje i respondentka Ivana, která uvádí „nemůžu říct, že by to byli úplní přátelé, spíš známí z okruhu těchto zájmů. Úzké přátelství to ne, ale jako, že nás baví stejná oblast, tak občas jdeme i třeba na tu kávu si popovídat nebo po nějaké té přednášce si to jdeme dodiskutovat“ (Ivana). Respondent Josef se svým názorem připojuje a říká „sice to není přátelství jako přátelství, spíš člověk získává takové "známé". Ale já jsem byl zvyklý v rámci zaměstnání hodně komunikovat s lidmi, takže to já se rád pobavím s někým novým“ (Josef).

Oproti ostatním respondentům se respondentka Marie pyšní vzniklým přátelstvím a říká „já tedy musím říct, že mně se to podařilo. Na jednom z mých prvních kurzů jsem si přisedla k paní, se kterou jsme si padly tak nějak do oka, takže jsme spolu

sdílely všechny ty dojmy z kreslení. A pak jsme se vlastně společně přihlašovali i další kurzy“ (Marie).

Další přínosy, které respondenti shledávali, jsou spíše individuálního charakteru. Respondentka Helena považuje za přínos nastavení režimu, který díky kurzům získala. *„V tom mém stereotypu je to velmi příjemná změna. Jak mi splývají dny, tak mi pravidelné docházení na kurzy dává režim. Já jsem totiž skoro celý život pracovala na směny, takže ten domácí stereotyp těžce snáším. Navíc po kurzu se vždycky cítím tak nějak líp. Jako, že jsem ještě k něčemu a v něčem dobrá“ (Helena).*

Respondent Josef zase hlavní přínos považuje v rovnocenném jednání lektorů, které mu připomíná pracovní prostředí. *„Ujištění, že ještě nejsem senilní dědek. Lektori s námi jednají rovnocenně, ne jak s nějakými nemohoucími chudáky. Takže z toho mám dobrý pocit, že s mnou někdo jedná, tak když jsem chodil ještě do práce. Trochu mi to přijde jak pracovní prostředí s tím rozdílem, že tohle je odpočinková činnost“ (Josef).*

Přínosy z hlediska psychické stránky byly z části naznačeny již v kapitole „Typologie respondentů“, kde byly uvedeny společné znaky respondentů vedoucí k účasti na výtvarných kurzech a dílnách. V této části práce uvádím detailní přehled přínosů, které zazněly ve výpovědích respondentů.

Výtvarné kurzy a dílny se v případě některých respondentů podílejí na vyrovnání se s odchodem do důchodu. Respondent Josef uvádí *„...tak člověk se zabaví, zabije tím nějaký čas a hlavně, když se to dílo povede, tak mám občas radost a stejný pocit, jako jsem míval v zaměstnání, když se povedla optimálně vyřešit nějaká zakázka nebo jiný pracovní případ. Asi si tím vynahrazuju pracovní výkon a jeho výsledky (smích)“ (Josef).* U respondenty Oldřišky se jednalo o vyplnění času, kterého má odchodem do důchodu nadbytek *„když už je člověk v důchodu tak má najednou spoustu času, až je z toho nešťastnej. A najednou taky neví, co má dělat“ (Oldřiška).*

Pozitivní vliv mají dle respondentů výtvarné kurzy a dílny i v případě ztráty partnera. Respondentka Lída byla po smrti manžela v péči psychologa, který ji po určité době doporučil vyzkoušet nějaký kurz nebo dílnu zaměřenou na výtvarnou činnost. Lída uvádí *„nejdříve jsem byla docela skeptická, že na starý kolena si budu kreslit, ale ono*

nakonec jo (smích). Je to pro mě jakousi terapií, která mi pomáhá odreagovat se od mé situace a prožívat i nějakou radost“ (Lída). I respondent František vidí v kurzech přínos „před rokem a půl jsem ovdověl, takže to vnímám jako velkou pomoc. Pomáhá mi to přijít na jiné myšlenky, uvolnit se a když se mi něco povede, tak zase na chvíli pocítit radost, potěšit se z toho, že se mi něco podařilo“ (František).

Respondenti také uvedli, že jim kurzy pomáhají s potlačením pocitu osamocení. Respondentka Anna říká *„asi je to hloupý, ale mě to pomáhá zahnat prostou samotu. Jsem totiž sama, děti mají už pochopitelně každý svou rodinu a taky náročnou práci. Už mě nepotřebují jako to bylo kdysi.“* (Anna). Obdobně to vnímala i respondentka Zdeňka *„...když postupně odcházely děti, tak najednou nastalo takový prázdno. Ale to jsem zahnala tím tvořením, takže jsem se zabavila“* (Zdeňka).

Výtvarné kurzy a dílny jsou taktéž přínosem při zahnání smutku či negativních myšlenek. Respondentka Ivana uvádí příklad na tíživé životní situaci, kdy říká *„moje sestra je nemocná, není to jednoduchý, těžce to nesu. Tak kolikrát teda mi to pomůže, že třeba přijdu z nemocnice a jdu si kreslit. Takhle Vám to řeknu, než abych seděla a koukala do zdi a říkala si, jak je to špatný“* (Ivana).

Další respondenti shledávají přínos v odreagování a odpočinku. Respondentka Alena uvádí *„mě prostě nebaví sedět doma koukat na televizi. Já vždycky byla taková aktivnější, takže jsem s malováním na kurzech začala až na důchodu. Pro mě teda to je zábava a odpočinek v jednom“* (Alena).

Velkým přínosem výtvarných kurzů a dílen je dle respondentů také atmosféra a skupinové nadšení pro určitou věc. Právě z toho důvodu mnozí respondenti preferují výtvarnou činnost spíše na kurzech než doma, i když ani doma nezhálí. Respondentka Vlasta vidí pozitivum v tom, že *„můžu dělat co mě baví a zároveň to ale nedělám sama. Takže takový ten skupinový, zapálený pocit a pak určitě taky, když nás paní lektorka pochválí (smích)“* (Vlasta). Respondentka Alena tvoří doma jen výjimečně, dává přednost tvorbě na kurzech a říká *„tam mě to baví víc, protože i když to děláme každý sám, tak jsme přeci jen ve skupině ve stejném zájmu, a to se mi tvoří úplně jinak“* (Alena). Respondentka Květa se věnuje výtvarné činnosti *„...jak doma tak na kurzu. Doma na to mám víc času, můžu si to rozvrhnout podle sebe. Na kurzu to však*

má zase tu ojedinelou atmosféru, která už doma schází“ (Květa). Poněkud jiný pohled na situaci má respondent Antonín, který v kurzech vidí v první řadě inspiraci „To člověk omrkne, co nebo jak to dělá někdo jiný, tak to je dobrý jako inspirace (smích)“ (Antonín). Obdobný postoj zaujímá i respondentka Zdeňka, která si vybírá kurzy či dílny s takovou tematikou, kterou pak může využít i v domácím prostředí. Uvádí že „by se mi líbila keramika, ale já na to nejsem, abych to vystavovala, pec doma nemám, takže bych udělala jen jeden výrobek a pak nic. Takže si vybírám takový, abych je mohla dělat doma. Jdu si tam pro inspiraci a naučit se to“ (Zdeňka).

4.3.3 Vnímání výtvarné tvorby seniory

Důležitou částí výzkumného šetření je i to, jak senioři vnímají výtvarnou tvorbu. Z výpovědí respondentů se ukázalo, že ji vnímají velmi různorodě.

Respondentka Vlasta vnímá výtvarnou tvorbu jako druh odreagování, říká „*mně se hodně často stává, že se do toho kreslení tak ponořím, že ztrácím pojem o čase a taky musím říct, že tím zapomínám na starosti a věci, který mě trápí. Prostě mě ta výtvarná činnost přivede úplně na jiný myšlenky a troufnu si i říct, že občas jakoby do jiného světa (smích)“ (Vlasta). S odreagováním souhlasí i respondentka Květa, která uvádí „určitě se při tom odreaguju, ale taky si uvědomuju, že nám starším to pomáhá v tréninku motoriky rukou, která už u nás starších ročníků hold slábne“ (Květa).*

Pro respondentku Lídu znamená výtvarná tvorba volný průchod emocí „*je to pro mě taková volnost, uvolním emoce jinak než pláčem“ (Lída).*

Zcela jinak vnímají výtvarnou tvorbu respondentky Květa a Helena, které v ní nacházejí pocit sebedůvěry. Respondentka Květa uvádí „*pro mě to je odreagování a taky důkaz, že ještě něco zvládnou udělat“ (Květa), respondentka Helena říká „pro mě to je skvělé v tom, že prostřednictvím té tvorby si tak nějak dokazuju, že zvládnou vytvořit ještě něco na úrovni, něco prostě plnohodnotnějšího než jsou jen každodenní činnosti jako je vaření a úklid domácnost (smích)“ (Helena).*

Obdobně i pocit uznání hraje u respondentů značnou roli, ovšem zde je nutno podotknout, že míra chlubení se je individuální záležitostí každého jedince.

Respondentka Zdeňka se velmi ráda se svými díly pochlubí i na internetu, uvádí *„ukazuju to v domově seniorů a pak to dávám to na internet do skupiny „Tvořím, tvoříš, tvoříme“, tam jsou založený alba. Mám z toho radost a strašně ráda se vytahuju (smích). Až si kolikrát říkám, že jsem s tím protivná. Ale mně se to líbí, že se to jiným líbí“* (Zdeňka). Poněkud mírnější formu ukázky svých děl preferuje respondentka Alena, říká *„ukážu to manželovi a pak dceři, když přijede na návštěvu a přijde na to řeč“* (Alena). Obdobně to má nastavené i respondent Josef, zmiňuje *„když se žena zajímá, tak ji to ukážu nebo některým známým když přijdou na návštěvu, ale nikoho tím neotravuju (smích)“* (Josef).

V souvislosti s vnímáním výtvarné tvorby respondenti také uvádí, že občas mívají potřebu své pocity zachytit výtvarně, lidově řečeno „vykreslit se z toho“. Příkladem je respondentka Marie, která říká *„tak občas přijdou takové ty horší dny, kdy na mě padne splín a já jsem taková povaha, že se tím nechci nechat užírat, tak když se nad tím zamyslím, tak to zaháním buď procházkou nebo vážně nějakou tou kresbou“* (Marie). Obdobně to vnímá i respondentka Lída, která uvádí *„to stoprocentně. Ztráta manžela mě hodně zasáhla a často mívám depresivní stavy, ale vím, že když vezmu do ruky tužku a papír, dá se to odbourat. Hodně kreslím své pocity. Někomu by ten obrázek třeba vůbec nic neřekl, je to taková spleť všeho smutku“* (Lída).

Z výpovědí respondentů bylo dále zjištěno, že výtvarnou tvorbu považují za způsob sebevyjádření. Respondentka Anna říká *„to co člověk dává na papír, vychází z něho, zevnitř, tudíž tím prezentuje sám sebe, to jak se cítí, jak mu je“* (Anna). Obdobně to vnímá i respondentka Květa, uvádí *„člověk tím vyjadřuje sebe, už tím co si vybere, že bude kreslit, o něm něco řekne“* (Květa).

4.3.4 Tvořivost ve stáří

Druhá výzkumná otázka zabývající se tvořivostí seniorů vzbuzovala u respondentů celkově rozporuplné pocity.

Respondenti svoji fantazii a tvořivost již nevnímají za příliš činorodou, rádi využívají předloh. Respondentka Květa říká „*jejej, kdepak, fantazie je spíš výsadou mladých. Mně už to tolik nefantazíruje (smích). Vždycky potřebuju předlohu.*“ (Květa). I respondentka Helena považuje tvořivost spíše za vlastnost mladých ročníků a uvádí „*už nejsem žádná mladice, tudíž i moje fantazie se mnou prostě tak nějak stárne. Sem tam si něco vysním v hlavě a pak se to pokouším dát na papír, ale trvá mi to moc dlouho. To s předlohou to je mnohem rychlejší*“ (Helena). Ani respondent František si svojí tvořivostí není úplně jistý, říká „*tak určitou představu mám v hlavě vždycky, ale taky je pravda, že nesrším nápady, že bych mohl nakreslit to či ono. Většinou stejně potřebuju nějaký impulz k tomu, abych to zobrazil. Takže většinou to je na základě nějaké inspirace, předlohy*“ (František).

Potřebu předlohy pak zmiňovali i další respondenti, avšak s důrazem, že se jedná jen o inspiraci, nikoliv o kopírování. Příkladem je respondentka Ivana, říká „*když chci něco dělat, tak já se inspiroju, podívám se na nějaký obraz, ne, že bych ho přímo kopírovala, ale třeba se mně tam na tom obraze líbí strom, a já ráda kreslím stromy, takže si řeknu takhle nějak a začnu a pak už jedu podle svého, ale skutečně jako trošku to nakopnutí potřebuju (smích). Říkám to nerada, ale v tomhle věku už to tak je no.*“ (Ivana).

Respondentka Anna shrnuje klady a zápory předlohy „*s předlohou to je o něčem jiném. To aspoň vím, jak to má vypadat, ale zase ztrácí to kouzlo toho očekávání, co z toho podle mé fantazie nakonec bude (smích)*“ (Anna).

V souvislosti s experimentováním ve výtvarné tvorbě se respondenti vyjadřovali spíše zdrženlivě. Do experimentů se pouští pouze zlomek respondentů, příkladem je respondentka Ivana, která říká „*...zkouším experimentovat, ale někdy se to tak nějak nepodaří (smích)*“ (Ivana) nebo respondent Josef, který si experimentem ověřuje lektorovi rady „*když mám na nějakéj postup jinej názor, tak to zkusím podle sebe a pak stejně zjistím, že to, co nám lektor říkal je ta nejlepší cesta (smích)*“ (Josef). Ostatní respondenti se drží spíše osvědčených postupů a technik. Respondentka Květa k experimentování uvádí „*kdepak, to už mám za sebou. Teď jdu svou osvědčenou technikou*“ (Květa).

4.3.5 Sebehodnocení seniorů

Již zmiňované rozporuplné pocity respondentů se nejvíce pojily s vlastním hodnocením svých děl a pak s posouzením, zda jejich tvořivost stoupá nebo klesá (tomu je věnována druhá část této podkapitoly).

Respondenti svá díla převážně hodnotí kladně, avšak v jejich výpovědích se téměř vždy objeví dodatek ohledně nějakého nedostatku, který ve svých dílech respondenti spatřují.

Příkladem je respondentka Helena, která říká „*no některý mohli dopadnout líp, to je pravda, ale jsem celkem spokojená. Kdybych nebyla, tak se tomu tolik asi nevěnuju*“ (Helena). Obdobný přístup má i respondentka Alena, uvádí „*já jsem spokojená, ale samozřejmě, že se mi to občas nepodaří. To by taky byl zázrak, kdyby se mi všechny podařily podle mých představ. Ale celkově jsem spokojená*“ (Alena). Respondentka Lída s ohledem na svůj věk dodává „*já myslím, že k mému věku jsou ty obrázky docela obstojný. Když se mi některé nelíbí, tak to vyhodím a kreslím o začátku, takže si vlastně nechávám jen ty pěkný, povedený (smích)*“ (Lída).

V případě posouzení respondentů, zda jejich tvořivost stoupá nebo klesá, nepřevládá ani jedna varianta. Výpovědi respondentů se opět dají rozdělit na skupiny, tentokrát na tři. První skupina je toho názoru, že jejich tvořivost zaručeně klesá, druhá skupina se domnívá, že jejich tvořivost stoupá, avšak jen díky výtvarným kurzům a dílnám a třetí skupina zaujímá názor, že tento jev nedokáží posoudit.

Respondenti patřící do první skupiny, zastávají názor, že jejich tvořivost zaručeně klesá. Příkladem je respondentka Květa, která uvádí „*u mě už určitě nestoupá. Tím, že kreslím podle předlohy, tak nevím. Ale myslím si, že obecně u starších lidí klesá, pokud tedy nemají nějakou tu múzu (smích)*“ (Květa). Stejný postoj zaujímá i respondentka Marie „*Jéé, to určitě klesá. Vidím to, že bez předlohy bych toho moc nesvedla*“ (Marie) a připojuje se např. i respondent Petr „*kéž by stoupala (smích). Musím trochu posmutněle říct, že asi spíš klesá. Přeci jen člověk má už svý odžity a je rád i za to, co dá dokupy*“ (Petr).

Druhá skupina respondentů označila svoji tvořivost za stoupající, což zároveň přisuzují výtvarným kurzům a dílnám. Tento názor sdílí respondentka Vlasta, která uvádí „*díky kurzům mi možná trochu stoupla, i když to může být ovlivněný tím, že se*

člověk inspiruje od druhých“ (Vlasta). Obdobně svoji tvořivost vnímá i Josef, který posun své tvořivosti připisuje pozitivnímu vlivu kurzů, říká „díky kurzům začala stoupat, ale když se nad tím zamyslím, tak je to stejně na popud nějaké předlohy, které se pokoušíme vyrovnat. Když to ale srovnám se svojí tvořivostí před kurzy, tak musím říct, že teď je daleko na jiné úrovni“ (Josef).

Výjimku tvoří respondent František, který svoji stoupající tvořivost přisuzuje své více zájmové činnosti, kde se oblasti jeho zájmu prolínají a vzájemně ho tak inspirují, uvádí *„dovolím si říct, že chvilka i stoupá. Jak se věnuju i fotografování, tak se mi spousta nápadů prolíná do kreslení a občas mi vzniknou opravdu zajímavé kousky“ (František).*

Poslední, třetí skupina zaujímaví názor, že stav své tvořivosti nedokáží posoudit skýtá respondentku Annu, která s rozpaky uvádí *„to je těžký takhle říct. To se Vám omlouvám, já vážně nevím, jak to je“ (Anna)* a např. i respondentku Lídu se slovy *„to vůbec nedokážu posoudit, vážně nevím, co bych Vám na to měla říct“ (Lída).*

4.3.6 Poznátky lektorů

Tato kapitola je věnována poznatkům lektorů, jakožto odborníků na zájmové vzdělávání seniorů v oblasti výtvarné tvorby. Tyto poznatky jsem získala prostřednictvím expertního interview a pro práci je považuji za velmi cenné. Níže uvedené poznatky se týkají několika témat, které postupně v kapitole představuji.

První poznatky se váží k tomu, **jak lektori vnímají seniory jako žáky.** K vnímání seniorů jako žáků lektorka Bohuslava v první řadě zmiňuje jejich velkou vděčnost a bezprostřední radost z povedeného díla, *říká „jsou opravdu za všechno hodně vděční a mají radost, kterou dokážou dát hodně najevo. A když se jim něco náhodou nepovede tak se ptají proč, tak to zkoumáme (smích). Ale obvykle jsou šikovní, baví je to“ (Bohuslava).* Lektor Vít s vděčností seniorů souhlasí a dále zmiňuje výhodu, kterou senioři jako žáci mají. Dle něj to je skutečnost, že *„to co se do člověka během života obtisklo může v důchodu využít“ (Vít)* a dodává, že senioři toho také využívají, uvádí *„na kurzu jsem se setkal s paní, která měla asi nějaké technické kreslení nebo v práci rýsovala, tak to se pak projeví, že je taková přepečlivá a to jde pak krásně využít, třeba když děláme návrhy na grafiku. Každý má nějaký danosti. Pak tam jsou*

třeba paní, kterým tvar uniká, ale mají úžasnej cit pro barvu, takže oni vědí. Je to prostě individuální.“ (Vít).

Lektorka Bohuslava hodnotí seniory jako dobré, pečlivé žáky a příkladem ze své praxe uvádí, že výtvarné činnosti se lze věnovat v jakémkoliv věku *„měla jsem na kurzu paní ve věku přes 80 let a pokud může dělat všechno jiný, jako když se o sebe postará tak rozhodně může dělat i výtvarnou činnost. Jako samozřejmě, že se třeba zeptá víc krát, ale to děti taky (smích)“ (Bohuslava).*

V souvislosti se seniory jako žáky, dále lektor Vít zdůrazňuje, že stejně tak jako jiné věkové skupiny, i senioři potřebují základní prvek pro svoji činnost, a to motivaci a rovnocenný přístup. Uvádí *„já se snažím, aby u mě měli tu touhu, motivaci, aby je to bavilo, aby se těšili, to se snažím nabudit, dál se snažím, abychom byli materiálně zajištěni, a nejvíc se snažím nabudit u nich tu představu, aby se třeba potkala i s jejich životníma zkušenostma“ (Vít).*

Zvýšená sebekritičnost u seniorů není dle lektorů překvapivým jevem. Lektorka Bohuslava potvrzuje značnou sebekritiku seniorů, avšak zdůrazňuje, že *„je to jako ve všech věkových kategoriích o povaze člověka, ale možná, že je to tím, že si moc nevěří. Třeba za celý život nic takovýho nedělali a ty schopnosti teprve objevují, tak si tolik nevěří a potřebují pochvalu nebo naopak kritiku, to přímo vyžadují, protože se chtějí posunout dál“ (Bohuslava).* Lektor Vít dodává *„no tak když je někdo kritickej, tak to je dobrej stupeň zvládnání jeho úkolu, protože něco vidí a rád by to udělal lépe nebo dokonaleji a jestli jsou kritičtí, tak to je dobrá známka toho, že chtějí upevňovat to, co umí“ (Vít).*

Za důležité u seniorů lektoři považují také **sdílení** zážitků a děl ze své výtvarné tvorby s ostatními. Sami senioři vypověděli, že nejčastěji svá díla ukazují svým vnoučatům. Lektorka Bohuslava v souvislosti s vnoučaty říká, že *„dokonce se poměrně často stává, že ten kurz jim zaplatí vnoučata a oni přijdou poprvé s tím, že musí, že jim to zaplatili vnoučata, ale že jim to určitě nepůjde a tak dále. Ale za chvíli jsou rádi a pak chodí i na akce co jsou navíc, právě třeba s těmi vnoučaty“ (Bohuslava).*

V případě **přínosů výtvarných kurzů a dílen pro seniory** lektorka Bohuslava shledává bezprostřední kontakt s lidmi, kdy říká, že senioři si *„navzájem řeknou i své problémy a občas přijdou díky svým zkušenostem na nějaký řešení nebo doporučení*

kam s tím zajít, co s tím dělat. Takže to je taky taková výhoda“ (Bohuslava). Dalším přínosem je dle lektorky Bohuslavy navazování přátelských vztahů během kurzů a dílen, s nimiž má pozitivní zkušenosti a říká, že senioři se vidají „s ostatníma a dá se říct, že vznikne přátelství. Byly tam případy, který neměly ani žádnou kamarádku a díky kurzu ji získaly“ (Bohuslava).

Lektor Vít v souvislosti s přínosy výtvarných kurzů a dílen zmiňuje **vyrovnání se s odchodem do důchodu** a sám přiznává, že odchod do důchodu je „*hrozná rána, protože člověk odchází v době, kdy toho ví nejvíc a je to takový, že „k čemu mi to je, když toho vím hodně a když to vlastně už nemůžu nikomu předat“*. Takže takovej ten egoismus se tam poměrně těžko láme. Chápu, že takových lidí, který se tím musí vyrovnat je spousta a třeba mají hodně koníčků, ale stejně ten odchod z práce je docela velkej problém. Ale taky to je otázka přijetí osudu“ (Vít).

Lektorka Bohuslava shrnuje přínos výtvarné tvorby slovy „*při výtvarné tvorbě totiž ten člověk myslí jenom na to, jak to udělat aby se to povedlo. Na nic jinýho okolo. Všechno ostatní jde stranou a nic víc je nezajímá. A to třeba je sranda, když jim někdo zavolá, vyruší je telefon, tak jsou až rozzlobení, že zrovna teď jim někdo volá, když tvoří (smích)“ (Bohuslava).*

Prostřednictvím výtvarné tvorby lze dle lektorky Bohuslavy nacházet **pocit sebedůvěry**, kdy lektorka Bohuslava říká, že danou potřebou seniorů je „*chuť si něco vytvořit nebo si dokázat, jestli to, co viděli třeba v časopise nebo si vymysleli tak dokážou vytvořit“ (Bohuslava). S tím související je u seniorů i pocit uznání. Dle zkušeností lektorky Bohuslavy se senioři rádi chlubí, a to z důvodu, že potřebují cítit uznání svého většinou produktivního okolí, které své uznání má. Lektorka Bohuslava dodává „byla jsem třeba na chatách dvou účastníků kurzu a chatičky byly malé, ale plný výrobků. Taky dávají svým blízkým své výrobky.“ Dodává, že „je lepší, když se chlubí, protože je vidět, že z toho mají radost, než kdyby neustále opakovali, že je bolí kolena (smích)“ (Bohuslava).*

V souvislosti s **tvůřivostí ve stáří** se dle zkušeností lektorky Bohuslavy je u seniorů fantazie a tvořivost stále čínorodá, avšak dodává, že „*je znát, že u lidí, kteří se věnují jenom jednomu oboru/koníčku jsou takový pohodlnější. Ti co mají více koníčků, jako třeba kreslení, malování, keramiku atd, tak ti rádi vymýšlejí“ (Bohuslava). Lektor*

Vít souhlasí a uvádí příklad „*když děláme krajinu, tak si donesou koncept, třeba fotografii krajiny a my pak z toho ten obrázek děláme, což úplně nezavrhuju, ale ta krajina bude pro ně jen takovej ten impulz a ten obrázek bude úplně jinej. je nutné dát tam prostor tvořivosti, aby to nebylo jen taková ta mechanická práce, že přemalujou fotku.*“ (Vít).

Respondenti ve svých výpovědích zmiňovali, že potřebují předlohu. Lektorka Bohuslava k tomu říká, že se to odvíjí individuálně, avšak přiznává, že je radši, když si danou věc účastníci kurzu/dílny vymyslí sami. Zároveň, ale zdůrazňuje, že výtvarné kurzy a dílny „*mají být relaxace, lidi si na ně chodí odpočinout, takže s tou předlohou oni mají určitou jistotu, že tohle si chtějí vyrobit a když by to měli vzít podle své fantazie tak by je to trošku iritovalo, jestli to, co si vysnili půjde udělat a jak to bude vypadat, zda se to bude vůbec té představě podobat. A to už je obtěžuje, protože oni tady chtějí být v klidu, v pohodě, chtějí se bavit s ostatními a ne náročně vymýšlet. Ale ten, kdo to dělá dýl a má nějaký ty výtvarný sklony, tak si jde tou vlastní cestou sám*“ (Bohuslava).

K experimentování seniorů lektorka Bohuslava dodává, že se „*do toho moc nepouští. Sem tam někdo se najde, spíše jsou umírnění, do žádný velký divočiny se nepouští (smích)*“ (Bohuslava). Stejný názor zaujímá i lektor Vít, který uvádí, že experimentování seniorů nepociťuje, zároveň ale dodává „*znám pár babiček, které vím, že by je bavily tyhle věci toho experimentálního charakteru. Myslím, že jsou schopný experimentovat, ale je potřeba, aby ta fantazie byla nějaký způsobem vybudena a trošku někam zaměřena, aby ten jejich fantazijní/tvůrčí akt nešel příliš do šířky, ale spíš do hloubky. To široký vnímání může jak to rozostřený vnímání, kdy vnímám všechno, ale nic pořádně a já bych rád, aby to měli aspoň trošku zaostřený*“ (Vít).

V případě určení stavu tvořivosti u seniorů se lektorka Bohuslava domnívá, že tvořivost seniorů stoupá a vysvětluje to tím, že „*se pouštějí do těžších věcí. Když začínají tak si na spoustu věcí vůbec netroufnou, ale jak nabudou ty zkušenosti a vědí, co to může všechno udělat, tak si troufají na složitější věci*“ (Bohuslava). Zároveň však dodává, že „*je pravda, že jako u všech činností, ani z toho se nedá seniorskej věk vyloučit, že co se dělá častěji tak se v tom najde určitá rutina*“ (Bohuslava).

Lektor Vít se vyjadřuje myšlenkou, že tvořivost seniorů „*může být rozvíjena, protože probuzena byla, když ty lidi byly maličký a ta tvořivost tam byla automaticky. Tvořivost se nemůže vytratit, jenom je zasunutá a omlácená tím životem*“ (Vít). Dále dodává, že

dle něj „jde vzbudit, jen tam musí být trojtakt, tedy spojení té touhy, těch emočních citů, musí tam být i kultivace ducha a taky informační osvěta.“ Celou záležitost shrnuje slovy, že „tvořivost jako vlastnost je bude provázet až do smrti“ (Vít).

A v neposlední řadě se lektori vyjadřují k **významu výtvarných kurzů a dílen pro seniory** s tím, že na úvod lektorka Bohuslava zdůrazňuje, že zmíněné kurzy a dílny seniorům „přináší víc, než by se na první pohled mohlo zdát“ (Bohuslava). Konkrétně uvádí aspekty, které seniorům mohou pozitivně ovlivnit život, říká „lidi mají nějakou náplň, mají něco pravidelného, že se na to těšej, očekávají výsledek té práce, a těší se co budeme dělat příště, mají o to velký zájem a žijou tím, i mimo ten kroužek. Takže já si myslím, že to má velký význam i v tom, že se setkají s jinými lidmi, v jiném prostředí, seznámí se a ještě se můžou seznámit s dalšími aktivitami od dalších“ (Bohuslava). Lektor Vít dodává „senioři to dokážou ocenit, jsou za všechno vděční a vracejí se i třeba po nějaký nemoci“ (Vít).

Na závěr lektorka Bohuslava zmiňuje příběh ze své praxe „jedna paní mi třeba pořád děkuje, že jsem ji na kurzy vzala, protože ji zemřel manžel a ona byla moc nešťastná. Tvoření ji chytlo. Za začátku byla hodně ostýchavá a já jsem ji nedala šanci na smutek. Říkala jsem jí jak to je skvělý relax a že může přijít nejdřív jen na zkušební hodinu, že tam nemusí zůstat, no a už tam je asi 7 let. Tahle paní přišla poprvé na kurz, když ji bylo přes 70let“ (Bohuslava).

4.4 Shrnutí výsledků výzkumného šetření

Z výsledků výzkumného šetření je zřejmé, že výtvarné kurzy a dílny nabízí mnohem více než pouhou nauku o výtvarných technikách nebo výtvarnou činnost. Jak již zaznělo v teoretické části, zájmové vzdělávání také „dotváří osobnost a její hodnotovou orientaci a umožňuje seberealizaci ve volném čase, což znamená, že uspokojuje vzdělávací potřeby v souladu s osobním zaměřením jedince“ (Veteška 2013, s. 17).

Je patrné, že respondenti, kteří se účastnili tohoto výzkumného šetření rozhodně nepatří ke skupině seniorů, kteří jsou rezistentní k jakékoliv změně, ale řadí se ke skupině, kterou tvoří aktivní a průbojnější senioři, jak uvádí Kaspera a Lubecki (2003) (Kaspera, Lubecki In Ondráková 2012, s. 28). Dle postojů respondentů lze říci, že

respondenti zaujímají konstruktivní strategii vyrovnávání se se svým stárnutím a stářím. Klevetová s Dlabalovou tuto strategii popisují tak, že „člověk se dokáže vyrovnat s omezením, které stáří přináší. Snaží se být aktivní, vytvářet nové vztahy, stanovuje si přiměřené cíle a plány“ (Klevetová, Dlabalová 2008, 31). A dále, také že „akceptuje svá omezení, využívá současných schopností, přizpůsobuje se změnám, má program pro své stáří“ (Klevetová, Dlabalová 2008, 31).

V souvislosti s tím, co vede respondenty k zapojení se do aktivit výtvarných kurzů a dílen, pomineme-li samotný zájem o výtvarnou tvorbu, jsem se sestavila typologii respondentů a jejich společných znaků (motivů) vedoucích k účasti na výtvarných kurzech a dílnách. V tomto případě, lze souhlasit se Šerákem, který říká, že motivy seniorů k dalšímu vzdělávání jsou velmi různorodé (Šerák 2009, s. 193-194). V mnou sestavené typologii se jedná motivy typu odreagování od starostí a smutku, vynahrazení pracovního výkonu, narušení stereotypu, snížení pocitu osamocení a zábavu (odpočinek).

I přesto, že většina respondentů uvedla, že neměla žádný předchozí vztah a zkušenosti k výtvarné tvorbě, při čemž lektorka Bohuslava tvrdí, že to nevádí, když jedinec začíná s výtvarnou tvorbou bez předchozího vztahu či zkušeností. Tvrdí, že „naopak to nadšení je ještě větší, když zjistí, o co jde a když mu ta tvorba jde“ (Bohuslava). V současné době však respondenti navštěvují výtvarné kurzy a dílny pravidelně či příležitostně dle tématu, kdy v návaznosti na to Haškovcová zmiňuje, že společné aktivity jsou podstatné „protože plní důležitou socializační funkci“ (Haškovcová 2010, s. 179), což se v rámci výzkumného šetření i prokázalo.

Respondenti mezi přínosy výtvarných kurzů a dílen řadily např. právě možnost kontaktu s lidmi a navíc s lidmi stejného zájmu, což jedna z respondentek hodnotila slovy „tady je právě ta milá věc, že se člověk setká s podobnými ročníky a navíc ještě se s lidmi se stejným zájmem, což je krásné.“ (Květa). V tomto je stejného názoru i Říčan, který tvrdí, že „čím lépe věc umíme, čím víc ji rozumíme, tím je pro nás přitažlivější. Sbližuje nás také s druhými, který mají stejné zájmy. Máme si s nimi o čem povídat, co ukazovat, o co se i pohádat.“ (Říčan 2004, 349). Lektorka Bohuslava doplňuje, že senioři si „navzájem řeknou i své problémy a občas přijdou díky svým zkušenostem na nějaký řešení nebo doporučení kam s tím zajít, co s tím dělat. Takže to je taky taková výhoda“ (Bohuslava).

V návaznosti na to respondenti označili za další přínos výtvarných kurzů a dílen možnost navázání přátelství, avšak zdůrazňovali, že se nejedná o „pravá“ přátelství nýbrž o sociální vazby, kdy *„člověk získává takové "známé" (Josef) z oblasti stejné zájmu. Křivohlavý považuje za pozitivní jev společenství lidí, s nimiž jedinec v rámci své zájmové činnosti přichází do osobního styku a také poukazuje na skutečnost, že lidé tím začínají zjišťovat, že „ tito lidé mají své klady, že se zabývají obdobnými otázkami, kterými se trápíme i my. Otevírá se tak brána k užším přátelským stykům“* (Křivohlavý 2011, s. 25).

Mezi přínosy výtvarných kurzů a dílen z hlediska psychické stránky respondenti řadili vyrovnání se s odchodem do důchodu a ztrátou partnera, kdy Stuart-Hamilton považuje tyto dvě situace za největší změny vážící se ke stáří (Stuarta-Hamiltona 1999, s. 162). Lektorka Bohuslava vysvětluje tento přínos výtvarných kurzů a dílen tím, že *„při výtvarné tvorbě totiž ten člověk myslí jenom na to, jak to udělat aby se to povedlo. Na nic jiného okolo. Všechno ostatní jde stranou a nic víc je nezajímá“* (Bohuslava).

Respondenti také uvedli, že jim výtvarné kurzy pomáhají se snížením pocitu osamocení, se zahnáním smutku či negativních myšlenek, ale i k odreagování a odpočinku. K tomu Lhotová dodává, že *„výtvarné činnosti jsou způsobem trávení volného času, kdy primárním cílem je zaměstnat a rozptýlit, dále jsou praktikované s cílem rozvoje umělecké tvořivosti či s cílem prodeje vytvořených artefaktů“* (Lhotová 2010, s. 24). A v neposlední řadě respondenti za velký přínos považují atmosféru a skupinové nadšení pro danou věc. Právě z toho důvodu mnozí respondenti preferují výtvarnou činnost spíše na kurzech než doma. Campbellová k tomu zmiňuje, že tvorba ve skupině by měla seniorům poskytovat jak citové zážitky, tak i pocit uznání a prostor pro vlastní vzpomínky (Campbellová 1998, s. 26).

Respondenti vnímají výtvarnou tvorbu jako odreagování, volný průchod emocí, sebevyjádření a některým pomáhá nacházet i pocit sebedůvěry a uznání.

V souvislosti s tvořivostí respondenti svoji fantazii a tvořivost již nevnímají za příliš činorodou a přiznávají, že rádi využívají předloh. S tím lektorka Bohuslava nesouhlasí a říká, že u seniorů je fantazie a tvořivost stále činorodá, avšak dodává, že *„je znát, že u lidí, kteří se věnují jenom jednomu oboru/koníčku jsou takový pohodlnější. Ti co mají více koníčků, jako třeba kreslení, malování, keramiku atd, tak ti rádi vymýšlejí“* (Bohuslava).

V případě posouzení respondentů, zda jejich tvořivost stoupá nebo klesá, nepřevládá ani jedna varianta. Respondenti se se svými výpověďmi dělí na tři skupiny. První skupina je toho názoru, že jejich tvořivost zaručeně klesá, druhá skupina se domnívá, že jejich tvořivost stoupá, avšak jen díky výtvarným kurzům a dílnám a třetí skupina zaujímá názor, že tento jev nedokáže posoudit.

Lektoři Bohuslava a Vít se přiklánějí k variantě, že tvořivost u seniorů stoupá, avšak zároveň lektorka Bohuslava dodává, že *„je pravda, že jako u všech činností, ani z toho se nedá seniorskej věk vyloučit, že co se dělá častěji tak se v tom najde určitá rutina“* (Bohuslava). Lektor Vít však tvořivost vidí jako vlastnost, která seniory *„bude provázet až do smrti“* (Vít). Obdobný názor zaujímá i Zelina (1197), kdy říká, že *„tvořivost je funkce, která se dá rozvíjet, trénovat a cvičit“* (Zelina in Sláviková 2013, s. 80) a také že *„tvořivý může být člověk v každém věku“* (Zelina in Sláviková 2013, s. 80)., avšak dodává, že se lze lišit v míře tvořivosti (Zelina in Sláviková 2013, s. 80). Haškovcová konstatuje, že *„za tvůrčí vrchol v životě člověka je dlouhodobě považován věk 40 až 50 let, který je nyní možné zpochybnit vzhledem k jednoznačně delší době dožití i dobré fyzické kondici osob vyšších věkových kategorií.“* (Haškovcová 2010, s. 164). Dle Reboka (1987), však *„pro většinu lidí znamená konec tvořivosti šedesátý rok věku“* (Rebok in Stuart-Hamilton 1999, s. 82). S čímž příliš nesouhlasí autorky Klevetová s Dlabalovou, které zmiňují, že čínorodé stáří v mnoha případech překvapuje kreativními schopnostmi člověka (Klevetová, Dlabalová 2008, s. 29).

S ohledem na to, že výpovědi seniorů nejsou v této záležitosti jednoznačné, taktéž ani odborná literatura není jednotného názoru nelze určit, zda tvořivost ve stáří stoupá či klesá.

Na závěr této kapitoly pokládám za vhodné zmínit některé nezbytné záležitosti, které by měli být (nejen) při zájmovém vzdělávání seniorů v oblasti umělecké tvorby dodržovány. Základem pro tyto doporučení jsou výpovědi respondentů.

V první řadě by lektori měli respektovat osobnost seniora, jednat s ním rovnocenně a přihlížet i na jeho možnosti. K tomuto bodu lze uvést názor respondent Josefa, který rovnocenný přístup ze strany lektorů považuje za zásadní, říká *„ujištění, že ještě nejsem senilní dědek. Lektoři s námi jednají rovnocenně, ne jak s nějakými nemohoucími chudáky. Takže z toho mám dobrou pocit, že se mnou někdo jedná, tak jak když jsem chodil ještě do práce“* (Josef).

Při výtvarných kurzech a dílnách je potřeba volit takové techniky, které jsou pro seniory přijatelné a odpovídají i jejich fyzickému zdraví. Např. respondentka Ivana uvádí svoji situaci s rukou po operaci, kdy z toho vyplývají určitá omezení *„ted' je ta ruka po tý operaci, tak jsem se přeorientovala na pravou, kde je trošku taky to brnění, takže já už nemám tu ruku takovou jako dřív. Tohle je pro mě hendikep. Já třeba musím po půlhodině přestat, zacvičit si s tou rukou, já mám takový balonky a pak zase dělám“* (Ivana).

Dále je nutné podporovat seniora v jeho tvorbě. Klevetová s Dlabalovou jsou toho názoru, že pokud lektor zvolí správný přístup *„senior sám v sobě objeví nové schopnosti a přesvědčení, že nikdy není pozdě chtít něco dokázat“* (Klevetová, Dlabalová 2008, s. 55). Výstižným příkladem je respondentka Helena, kterou přístup lektora ovlivnil natolik, že se výtvarné tvorbě začala věnovat naplno *„můj první kurz kreslení jsem dostala k šedesátinám, měla jsem z toho obavy, ale ten lektor byl tak fantastičej, že mě to kreslení na stará kolena chytlo! (smích)“* (Helena).

Komunikovat se seniory, dát jim prostor vyjádřit se a to např. i ohledně plánovaných témat výtvarných kurzů a dílen. Respondent Petr uvádí *„hodně oceňuju, když se nás lektor zeptá, co by nás dalšího třeba zajímalo nebo co bysme si chtěli vyzkoušet“* (Petr).

A v neposlední řadě je podstatné, aby výtvarné kurzy a dílny nesly prvky dobrovolnosti, svobody výběru, uspokojení potřeb a aktivity, jak uvádí i Šerák (2009, s. 52-54). Ondráková říká, že *„při jakékoliv vzdělávací akci pro seniory si daná instituce a příslušný lektor vždy musí uvědomit, že akce se koná jako zájmová činnost nebo volnočasová aktivita pro seniory, jsou tam tedy dobrovolně“* (Ondráková 2012, s. 33).

5 ZÁVĚR

Zájmové vzdělávání seniorů v oblasti umělecké tvorby může být vyloženo různě, především z důvodu širokého pojetí významu umělecké tvorby. V případě této práce se jedná o zaměření na výtvarnou tvorbu, kdy jsou za představitele zájmového vzdělávání seniorů určeny výtvarné kurzy a dílny v Pardubickém kraji.

Cílem práce bylo zjistit jaký význam má pro seniory účast na výtvarných kurzech a dílnách v Pardubickém kraji. Zda, popř. jak jsou tyto kurzy a dílny seniorům nápomocné, a to především při zvládnání změn ve stáří. Dílčím cílem pak bylo zjistit, zda ve stáří tvořivost pouze klesá nebo může být i probuzena. K naplnění cílů mi dopomohla odborná literatura a realizované kvalitativní výzkumné šetření, které bylo navíc obohaceno o zkušenosti odborníků na téma práce, konkrétně lektorů výtvarných kurzů a dílen.

Z výsledků výzkumného šetření je patrné, že výtvarné kurzy a dílny nabízí mnohem více než pouhou nauku o výtvarných technikách či výtvarnou činnost.

Z hlediska sociální stránky přináší seniorům účast na kurzech kreslení v první řadě možnost kontaktu s lidmi, navíc přibližně stejného věku a ještě se stejným zájmem, což respondenti hodnotili velmi kladně. Dále mohou díky své účasti navazovat přátelství či jiné sociální vztahy, v některých případech lze hovořit o prohlubování již vzniklých vztahů. V neposlední řadě je pro seniory přínosná i samotná změna prostředí, kdy respondenti alespoň na určitou dobu opouští své domácí prostředí, jsou tak vytrhnuti ze svého stereotypu a v souvislosti s tím může docházet i k nastavení určitého režimu.

I z hlediska psychické stránky jsou výtvarné kurzy a dílny nápomocné, a to především při zvládnání změn ve stáří. Bylo zjištěno, že prostřednictvím kurzů a dílen se senioři lépe vyrovnávají s odchodem do důchodu, pozitivní vliv mají kurzy i v situaci, kdy se senioři vyrovnávají se ztrátou svého partnera. Dále bylo zjištěno, že díky atmosféře a skupinovému nadšení kurzy a dílny eliminují pocit osamocení a smutku.

Tato zájmová vzdělávací činnost díky svým výtvarným prvkům pozitivně ovlivňuje psychiku seniorů, poskytuje jim odreagování a zároveň je zapojuje do společnosti. Z pohledu seniorů jde také o smysluplné a relaxační využití času, kterého

jak sami říkají „mají až moc“. Prostřednictvím výtvarných kurzů a dílen senior získává pocit sebedůvěry a uznání, který získávají nejen skrze ovládnutí výtvarných technik.

V případě dílčího cíle zaměřeného na stav tvořivosti seniorů nebyly výsledky jednoznačné. Respondenti se přikláněli jak ke stoupající, tak i klesající tvořivosti a někteří se k tomu nedokázali či neodvážili vyjádřit. Dle lektorů jako odborníků na téma, tvořivost u seniorů určitým způsobem stoupá. Zároveň však upozorňují, že je to velmi individuální záležitost. Ani odborná literatura není jednotného názoru, který by se přikláněl ke stoupající či klesající tvořivosti.

Nelze tedy jednoznačně určit, zda tvořivost ve stáří stoupá či klesá, domnívám se však, že lze alespoň vyloučit variantu prezentující, že ve stáří je tvořivost již vyloučena. Otázkou tedy zůstává, zda tvořivost ve stáří stoupá či klesá a pak také to, zda lze tento jev reálně a objektivně určit.

Téma práce je možné vnímat či uchopit několika způsoby. Mé pojetí tématu práce je jedno z mnoha. Práci pojmám jako nástin do světa lidí seniorského věku, kteří se rozhodli trávit stáří aktivně a v případě mnou vyhledaných seniorů ve společnosti výtvarných kurzů a dílen, které jsou důsledku senility vnímány jako „útočiště“ při překonávání změn, se kterými se ve stáří musí vyrovnávat.

Z důvodu, že je práce zaměřena spíše na kreativitu a emotivní složku seniorů se domnívám, že by se tato práce mohla stát určitým motivačním nástrojem pro seniory, kteří váhají, zda se do zájmového vzdělávání v oblasti umělecké tvorby „ve svém věku ještě pouštět“ nebo pro neaktivní seniory, jako důkaz, že stáří lze prožít i jinak, a že jejich věk rozhodně není překážkou k tomu, aby nemohli začít vytvářet plnohodnotná výtvarná díla.

Případné rozšíření práce bych sledovala v možnosti dalšího výzkumného šetření, založeného na hlavní výzkumné metodě zúčastněného pozorování s cílem zmapovat průběh lekcí a popř. také výtvarný pokrok účastníků výtvarných kurzů a dílen.

6 POUŽITÉ ZDROJE A LITERATURA

- ALAN, J. *Etapy života očima sociologie*. Praha: Panorama, 1989.
- BABYRÁDOVÁ, H. *Výtvarná dílna*. Vyd. 1. Brno: Masarykova univerzita, 2005.
- CAMPBELLOVÁ, J. *Techniky arteterapie ve výchově, sociální práci a klinické praxi: [skupinové výtvarně-terapeutické činnosti pro děti i dospělé]*. Vyd. 1. Praha: Portál, 1998.
- CURNOWOVÁ, V. *Kreslení a malování*. Praha: Svojtka & Co., s.r.o., 2013.
- GRUSS, P. (ed.). *Perspektivy stárnutí: z pohledu psychologie celoživotního vývoje*. Praha: Portál, 2009.
- HAŠKOVCOVÁ, H. *Fenomén stáří*. Vyd. 2. Praha: Havlíček Brain Team, 2010.
- HAZUKOVÁ, H., ŠAMŠULA, P. *Didaktika výtvarné výchovy*. Vyd. 1. Brno: UJEP Brno, 1984.
- KLEVETOVÁ, D., DLABALOVÁ, I. *Motivační prvky při práci se seniory*. Praha: Grada Publishing, a. s., 2008.
- KŘIVOHLAVÝ, J. *Stárnutí z pohledu pozitivní psychologie*. Praha: Grada Publishing, a. s., 2011.
- LHOTOVÁ, M. *Proměny výtvarné tvorby v arteterapii*. České Budějovice: Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích, 2010.
- LIEBMANN, M. *Skupinová arteterapie: nápady, témata a cvičení pro skupinovou výtvarnou práci*. Vyd. 2. Praha: Portál, 2010.
- MAŇÁK, J., ŠVEC, V. *Výukové metody*. Brno: Paido, 2003.
- MEGLIN, D., MEGLIN, N. *Kreslení jako cesta k sebevyjádření*. Praha: Portál, s.r.o., 2001.
- MINISTERSTVO ŠKOLSTVÍ, MLÁDEŽE A TĚLOVÝCHOVY. *Národní program rozvoje vzdělávání v České republice: Bílá kniha*. Praha: Tauris, 2001.
- MIOVSKÝ, M. *Kvalitativní přístup a metody v psychologickém výzkumu*. Praha: Grada Publishing, a.s., 2006.
- MIOVSKÝ, M., ČERMÁK, I., CHRZ, V. *Umění ve vědě a věda v umění*. Praha: Grada Publishing, a. s., 2010.
- MUŽÍK, J. *Andragogická didaktika*. 1. Vydání. Praha: Codex Bohemia, 1998.
- MÜHLPACHR, P. *Gerontopedagogika*. Vyd. 2. Brno: Masarykova univerzita, 2009.
- NAKONEČNÝ, M. *Encyklopedie obecné psychologie*. Praha: Academia, 1998.
- PALÁN, Z. *Výkladový slovník vzdělávání dospělých*. Praha: Daha, 1997.

- ONDRÁKOVÁ, J. a kol. *Vzdělávání seniorů a jeho specifika*. Červený Kostelec: Pavel Mervant, 2012.
- RABUŠICOVÁ, M., KAMANOVÁ, L., PEVNÁ, K. *O mezigeneračním učení*. Brno: Masarykova univerzita, 2011.
- ŘÍČAN, P. *Cesta životem: vývojová psychologie*. Praha: Portál, 2004.
- SLÁVIKOVÁ, Z. *Kreativita a integrácia v umeleckej edukácii*. Prešov: Prešovská univerzita v Prešove, 2013.
- SMÉKAL, V. *Pozvání do psychologie osobnosti: Člověk v zrcadle vědomí a jednání*. Brno: Barrister & Principal, 2002.
- SLAVÍK, J. *Od výrazu k dialogu ve výchově*. Praha: Karolinum, 1997.
- STIBUREK, M. *Arteterapie, artefiletika – podoby, obsah, hranice, role, cíle*. In *Současná arteterapie v České republice a v zahraničí*. Praha: Univerzita Karlova – Pedagogická fakulta, 2000.
- STUART-HAMILTON, I. *Psychologie stárnutí*. Praha: Portál, 1999.
- SÝKOROVÁ, D. *Autonomie ve stáří*. Praha: Sociologické nakladatelství, 2007.
- ŠTIKAR, J.; HOSKOVEC, J.; ŠMOLÍKOVÁ, J. *Bezpečná mobilita ve stáří*. Praha: Karolinum, 2007.
- ŠVANCARA, J. *Psychologie stárnutí a stáří*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1983.
- VENGLÁŘOVÁ, M. *Problematické situace v péči o seniory*. Praha: Grada Publishing, a.s., 2007.
- VETEŠKA, J. a kol. *Trendy a možnosti rozvoje dalšího profesního vzdělávání*. Praha: Česká andragogická společnost, 2013.
- CSIKSZENTMIHALYI, M. The Creative personality. psychologytoday.com. [online], 1996 [cit. 2015-01-10]. Dostupné z: <<http://www.psychologytoday.com/articles/199607/the-creative-personality>>.
- ČESKÝ STATISTICKÝ ÚŘAD. ČSÚ statistiky nezkrsluje. [online], 2012 [cit. 2015-01-10]. Dostupné z: <http://www.czso.cz/csu/tz.nsf/i/csu_statistiky_nezkresluje20121001>.

MINISTERSTVO PRÁCE A SOCIÁLNÍCH VĚCÍ. Národní program přípravy na stárnutí na období let 2008 až 2012 (Kvalita života ve stáří). [online], 2008 [cit. 2015-01-27] Dostupné z: < <http://www.mpsv.cz/cs/5045> >.

MINISTERSTVO PRÁCE A SOCIÁLNÍCH VĚCÍ. Národní akční plán podporující pozitivní stárnutí pro období let 2013 až 2017. [online], 2013 [cit. 2015-01-27] Dostupné z: < http://www.mpsv.cz/files/clanky/14540/NAP_2013-2017_070114.pdf>.

7 SEZNAM PŘÍLOH

Příloha č. 1: Ukázka tvorby respondentů

Obrázek č. 1 – Koňské dostihy (kresba uhlím)

Obrázek č. 2 – Ornamenty (metoda Quilling)

Obrázek č. 3 – Kůň (linoryt)

Obrázek č. 4 - Oko (kresba oka)

Příloha č. 2: Přepis rozhovoru

Příloha č. 1

Ukázka výtvarné tvorby respondentů

Obrázek č. 1 – Koňské dostihy (kresba uhlem), autorka: respondentka Zdeňka

Zdroj: respondentka Zdeňka

Obrázek č. 2 – Ornamenty (metoda Quilling), autorka: respondentka Zdeňka

Zdroj: respondentka Zdeňka

Obrázek č. 3 – Kůň (linoryt), autorka: respondentka Ivana

Zdroj: respondentka Ivana

Obrázek č. 4 – Oko (kresba triographem), autorka respondentka Vlasta

Zdroj: respondentka Vlasta

Příloha č. 2

Přepis rozhovoru s respondentkou Ivanou uskutečněný 16. 1. 2015 v kavárně v Pardubicích

Nejdříve mě bude zajímat jaký byl Vás předchozí vztah k výtvarné tvorbě? *Jako učitelka výtvarné výchovy na základní škole mě to vždycky bavilo a to studium pro mě bylo nádherný, protože mě to opravdu strašně bavilo, hlavně právě ta výtvarka. Tam jsme měli dějiny umění, klasický praktický předměty jako kresbu, malbu, výtvarnou výrobu. Ta výtvarka mě vlastně provázela celej život, tak když jsem pak šla do důchodu, protože, řeknu Vám, v tý kantořině opravdu není čas, jako člověk se ho snaží udělat, ale je málo času, zvlášť když pak má člověk rodinu a malý děti a musí se jim věnovat a rád se jim věnuje. Nakonec to teda dopadlo tak, že já jsem se dostala k tý výtvarný výchově jenom na tom prvním stupni. Takže v tom důchodu jsem si to vynahradila a pro mě ten přechod nebyl takový, protože já jsem se hned vrhla na tuhle zájmovou činnost. Já jsem se na to těšila i na to, že budu mít čas víc číst, já hrozně ráda čtu, a zároveň se teda víc věnovat tý výtvarný tvorbě a chodit na výstavy a jezdit do Prahy na výstavy, a mám kamarádku, se kterou jsme podnikali spolu tyhle výpravy, nebo sama. Ale já ten přechod do důvodu vnímám jako hrozně příjemnej, já Vám to musím říct tak, že jsem konečně měla čas. Ze začátku jsem teda byla dost unavená, ta kantořina je opravdu náročná, ale potom když jsem se trošičku jakoby oklepala, tak skutečně jsem si to začala užívat (smích).*

Teď je tedy Váš současný vztah k výtvarnu jaký? *Já toho mám dost, abych Vám pravdu řekla (smích). Já jednak teda jezdím pravidelně do Bohdanče, tam v rámci lázeňských programů, který jsou nejen pro lázeňský hosty, ale i pro veřejnost a seniory tam jsou výtvarný dílny, takže to mě jako hrozně moc zaujalo. A každý týden v úterý se tam teda pořádají výtvarné dílny a na to já jezdím. Jako občas se tam ty témata opakují, takže to já si vybírám. Třeba teď tam bude práce s kůží nebo jsme tam měli malbu na sklo, drhali jsme...je toho hodně. Potom chodím pravidelně tady do domu U Jonáše, tam je Klub přátel umění a tam jsou hodně přednášky. Kromě toho se U Jonáše pořádají i kurzy, třeba kurzy kresby. V rámci týdne pro seniory jsme dělali linoryty, to pořádal magistrát. A to mě hrozně zajímalo, protože to jsem dělala jen jednou v životě někdy já nevím v kolika letech, mám pocit, že na pedáku (smích). Ale to už je dávno, tak jsem si to chtěla oživit a překvapilo mě, jak to bylo obtížný, protože oni ty rydla, to člověk musí*

mít cit a skutečně tehdy na tom pedáku mi to připadlo docela lehký teď už ne (smích). Na tu moji ruku to teda bylo náročný. Byl to pokus, ale těšilo mě to.

Kdybyste to měla shrnout, tak co Vás z těch všech výtvarných aktivit baví nejvíc, co Vám je nejbližší? *Takhle, nejvíc mě baví přednášky pani doktorky Řehákové, to je vlastně ředitelka té galerie pardubické. A to je úžasný, to skutečně. Teď budou přednášky o secesi, to se chystám. Ale budou tam přednášky i o umění doby přemyslovský. Takže na ty se nejvíc teda těším. Je to přednáška, kdy se promítají diapozitivy a potom se můžeme ptát, ale jako, že by se něco tvořilo to ne, ale je to jako zaměřeno na dějiny umění. A to tvoření to je pak na těch výtvarných dílnách.*

Tvoříte i doma, nebo jen na hodinách té tvořivé dílny? *I doma (smích). Ale to jsou jenom takový pokusy, pro mě prostě, pro moji radost. Já nejraději teda doma dělám perokresby nebo dokonce teď jsem zjistila, že spíš pro perokresbu je to lepší dělat fixem, protože ten fix, pokud je tenoučký tak je to vlastně jako pero a nerozmazává se to, je to snazší pro mě, takže to dělám. No a pak jsme s kamarádkou vloni chodili na kurz počítačů. Já jsem teda něco málo už s těmi počítači věděla předtím, ale tohle bylo, že jednou týdně nás školili, takže zase jsem využila, že mám více času. A tam jsme malovali, to je vlastně program malování a to mě strašně bavilo! To mě ohromně bavilo, takže jsem si to pak vytiskla, a to je jako báječný, protože tam můžete různé barvy kombinovat a plochy a abstraktní obrazy dělat, takže to mě bavilo. A byla jsem překvapená, co všechno se na tom počítači dá no.*

Máte nějaký vzor z řady umělců, nebo styl, který je vám blízký? *No tak teda, teď jste mě zaskočila (smích). Vyhraněno to nemám. Já teda mám ráda docela jako abstraktní umění. Nemusím jako až tak úplně realismus, ale líbí se mi abstraktní umění. Ale třeba dejme tomu pak Božtík, ten dělal takový skvrny, plochy, a to já když jsem vešla dovnitř té výstavy, tak to Vás úplně vtáhne, to na mě působilo úžasně. Samozřejmě jsou i další umělci, který obdivuju – Jan Zrzavý, s tím jsem se i setkala při studiu. Protože jsme měli výtvarné kurzy na Lipnici a bylo to báječný setkání, takže ten se mi vždycky líbil, jak dělal a spousta dalších, jako je těžký si vybrat (smích).*

Jak je na tom Vaše fantazie, představivost? Je stále čínorodá? *No ta fantazie už není taková, ta představivost, musím říct, i ta paměť jako.. je to daný věkem, člověk se s tím*

musí smířit, že je to horší, skutečně. Takže já, když chci něco dělat, tak já se inspiroju, podívám se na nějaký obraz, ne, že bych ho přímo kopírovala, ale třeba se mě tam na tom obraze líbí strom, a já ráda kreslím stromy, takže si řeknu takhle nějak.. a začnu a pak už jedu podle svého, ale skutečně jako trošku to nakopnutí potřebuju (smích). Říkám to nerada, ale v tomhle věku už to tak je no.

Experimentujete při své tvorbě? *Já Vám to řeknu, jak jsme se naučili v té výtvarné dílně enkaustiku, to je právě to, že na lesklý papír děláte voskovkou a potom horkou žehličkou se toho dotýkáte a ono Vám ty voskovky se různě zpíjejí do sebe a vzniká skutečně abstraktní malba. A já se přiznám, že jsem si ty dva obrázky zarámovala a že mi visí u mě v pokojičku, protože jsou nádherný. A tam jako jsem si zkoušela experimentovat. Paní lektorka nám říkala, že tady u tý enkaustiky je potřeba dávat jenom dvě barvy, max. tři, ale já jsem si říkala, že zkusím víc barev a jako skutečně, měla pravdu, že pak už čeho je moc, toho je příliš a pak už se to tlouklo, nebylo to ono, ale to jsem jako zkoušela opravdu jen experimentovat, dokonce jsem zkoušela z toho jako krajinu udělat, ale to se mi jako úplně taky až tak nelíbilo, ale jako dá se to. Dokonce jsem pak z toho dělala vánoční přáníčka, ale to mě jen tak napadlo samotnou a bylo to moc hezký. A já tedy chodím vždycky před Vánocemi k nám do školy, tam jsme pozvaný důchodkyně. A tak jsem kolegyním a kolegům vytvářela přáníčka, právě tady z těch voskovek a moc se jim to všem líbilo. A to mě skutečně napadlo a vypadalo to moc hezky. Opravdu z toho jsem měla radost, takže zkouším i experimentovat, ale někdy se to nepodaří, tak nějak (smích).*

Jak hodnotíte všechna svá výtvarná díla, jste s nimi spokojena? *Někdy (smích), ne vždy, někdy Vám řeknu, že udělám i to, že ten papír vezmu, roztrhám ho a vyhodím ho do koše. To já jsem zase na sebe tak jako trošku přísná. Když se mi to nelíbí, likviduju, ničím, roztrhám a dělám tak, až se mi to líbí. Takže já třeba dělám celý dopoledne, u toho sedím a pak mi vyjde jeden obrázek. Říkám, já, protože jsem k tý výtvarce vždycky měla vztah, proto se tím bavím. Jsou senioři, kteří zase mají vztah k něčemu jinému.*

Vidíte nějaký pokrok ve svých dílech nebo změnu? *Změnu určitě. Myslím si, že mám takový období, kdy třeba dělám tu perokresbu, pak najednou zas zkusím třeba akvarel, takže změna tam určitě je, že pořád nedělám to stejný. Takže spíš změna stylů. Třeba ta enkaustika, ta mě začala ohromně bavit. Pak mám třeba dny, kdy vůbec nedělám, jen si třeba čtu. Třeba teď čtu spisovatele Kožíka, ten má nádhernou knihu o Josefu*

Mánesovi, psal taky o básníku Vrchlickým. No a pak mám dny, kdy vyrážím na Moravu, kde žije syn s rodinou. Máte teď vnoučátka, takže mám dny, kdy vyrážím tam. Takže nemám čas dělat. Dělán s vnučkou, tak je šikovná, že zkusíme třeba i s vodovkama a jako to mě moc baví, protože ona je opravdu šikovná. A vy se svým způsobem zase vracíte zpátky do minulosti svého života. Ano, ano. Je jí tři a půl. No a tak potom je ta má výtvarná činnost taková nárazová. Není to, že každý den tvořím, to teda ne. Prostě, když mám chuť tak si sednu a vyrábím něco.

Kdybyste měla posoudit, zda Vaše tvořivost stoupá nebo klesá, jak by to bylo? *No, já nevím, protože zase беру to tak, že člověk už nemá třeba tu ruku tak dobrou jako dřív. Já jsem po operaci levé ruky karpálních tunelů a to je velice nepříjemný, protože Vás ta ruka brní a nemůžete kloudně třeba uchopit ani tu tužku nebo pero. Já jsem přečtený levák. A teď je ta ruka po tý operaci, tak jsem se přeorientovala na pravou, kde je trochu taky to brnění, takže já už nemám tu ruku takovou jako dřív. Tohle je pro mě hendikep. Já třeba musím po půlhodině přestat, zacvičit si s tou rukou, já mám takový balonky a pak zase dělám. Takže na tohle Vám úplně jednoznačně neodpovím, no. No, myslím, že kdybych měla čas a byla bych mladší, takže bych určitě udělala lepší věci z hlediska třeba těch rukou, který už nejsou tak dobrý jako dřív. Ale ten čas nebyl a já jsem nebyla schopná si ho udělat, protože priority byly jinde a to to moje povolání. Ale myslím, že dejme tomu v těch třiceti, čtyřiceti něco dělala, že by to bylo určitě lepší. Jako mrzí mě to, ale zase se tím úplně netrápím. Tak to bylo. Zvolila jsem si to povolání.*

Navštěvujete ty výtvarné dílny sama nebo s někým blízkým? *No, chodím s kamarádkou, občas. A na ty přednášky to chodíme s další kamarádkou. Jako z rodiny s nikým. Manžela tohle nebaví, on je spíše jako na sport – fotbal, hokej a občas třeba spolu jdeme na krátkou turistiku a třeba ji spojujeme s nějakou výstavou. To jo, to ho přemluví, že na výstavu se mnou jde. Ale na tyhle dílny to ne.*

Co pro vás znamená účast na tvořivých dílnách? *Ohromný potěšení! Baví mě to, zároveň zase se tam člověk setká s lidmi, které baví taky tahle ta oblast, takže pro mě je to velký potěšení a vždycky se velmi těším! Je to pro mě radost.*

Navázala jste v rámci tvořivých dílen nějaká přátelství? *Taky, určitě. Několik teda mám nových přátel. Nemůžu říct, že by to byli úplní přátelé, spíš známí z okruhu těchto zájmů. Úzké přátelství to ne, ale jako, že nás baví stejná oblast, tak občas jdeme i třeba na tu kávu si popovídat nebo po nějaké té přednášce si to jdeme dodiskutovat.*

Jsou kurzy kreslení, tvořivé dílny a spol. pro vás finančně náročné? Je to dostupné. *Přednášky stojí asi třicet korun. Výtvarné dílny jsou zdarma, ale musím si zaplatit materiál, který lektorka donese a který já spotřebuju. Ale to zaplatím třeba dvacet nebo třicet korun. A to já ráda dám.*

Máte pocit, že Vám kreslení/ tvoření v něčem pomáhá? No.. Myslím, že určitě. Když je člověk v trošku takový tíživý životní situaci, tak mně to teda pomáhá. Moje sestra je nemocná, není to jednoduchý, těžce to nesu. Tak kolikrát teda mi to pomůže, že třeba přijdu z nemocnice a jdu si kreslit, takhle Vám to řeknu. Než abych seděla a koukala do zdi a říkala si, jak je to špatný. Takže to je forma odreagování.

Ukazujete svá díla někomu? Tzv. pochlubíte se s tím někomu? No tak pochlubím se s tím doma svému manželovi a pak té mé kamarádce, která se mnou taky dělala školu. A jako synům, když přijedou, tak jim ráda ukážu, co jsem dělala.

Co považujete za svůj dosavadní největší úspěch v rámci tvořivé dílny? No, mám jeden obraz, ten jsem dělala právě na pedagogické fakultě a to jsme byli na Lipnici, tam jsme jezdili na výtvarné kurzy a tak jsme kreslili právě ty lipnický momenty, ty domečky a tak. A to jsem si schovala. A pak jsem docela ještě byla hrdá na svůj autoportrét, který jsme museli dělat, a to bylo opravdu obtížný. To bylo v rámci malby, z toho jsme měli i zápočet, ale ten jsem teda dala pryč.

Jak vnímáte výtvarnou tvorbu jako takovou? No, trošku jako uvolnění a hlavně pro mě je to taková pohoda. Pohoda, že já si udělám prostě pěkný dopoledne, že si sednu a něco si nakreslím. Ale teď už vím, že ta moje výkonnost nestoupá. Pro mě je to taková relaxace.

Cítíte nebo máte občas potřebu určité pocity zachytit výtvarně? (tzv. „vykreslit se z toho“) *Určitě. Ty barvy tam prostě nejsou, je to všechno takový tmavý, takový bych řekla depresivní. Takže já si třeba tyhle obrázky nenechávám. Protože jsou pro mě depresivní a to není dobře. Člověk v určitým věku musí být optimista. Já své emoce vykreslím na papír, spadne mi kámen ze srdce a výkres odkládám.*

Co je Vaší motivací pro to, abyste něco nakreslili, vyrobili.. třeba příroda, protože já ráda chodím. Třeba s kamarádkou chodíte s těma trekingovými hůlkama, občas si sedneme, povídáme si a mně se třeba něco v tý přírodě zalíbí, tak pak přijdu a kreslím.

Co je nejčastější tematikou vašich děl? *Stromy, to je moje záliba. Ty mě nabíjej. Mám hodně obrázků stromů. Třeba právě v obývacím pokoji. A nebo ta abstraktní malba, ta mě taky baví.*

Vnímáte svá díla jako sebevyjádření? *No určitě.*